

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi
Building of the State and national culture in Carpathian Ruthenia

Veronika Kuželová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.
Studijní program: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní a střední školy
Studijní obor: Dějepis – Český jazyk

2016

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 9. 12. 2016

.....

podpis

Má diplomová práce by nemohla vzniknout bez zodpovědného, trpělivého a motivujícího vedení doc. PhDr. Jiřího Hnilici, Ph.D. Velké díky patří vyučujícím Východoevropské slavistické univerzity v Užhorodě a to zejména doc. PhDr. Jiřímu Zlatohlávkovi CSc., rektorce Lyudmile Nesukh a prorektorovi Stepanu Selmenskiému, kteří mě vstřícně přijali, pomohli mi se získáním materiálu z archívu Podkarpatské Rusi a pochopením mentality Rusínů. Poděkování směřuje i k Mgr. Janě Bartošové, zaměstnankyni Národního pedagogického muzea Jana Ámose Komenského, za pomoc při pátrání o Josefu Peškovi. Oceňuji i za vstřícný přístup zaměstnanců Národního archívu a Národní knihovny v Praze. Ovšem bez věcných rad, shovívavosti a morální podpory mých rodičů by nebylo ani těchto děkovných slov.

ABSTRAKT

Diplomová práce, která nese název Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi, pojednává zejména o spolkové činnosti na východě republiky. Zaměřuje se především na působení českých učitelů a jejich přínos při vytváření nově vzniklého státu. Práce je rozdělena do pěti kapitol, z nichž první rozvádí vliv učitelů na rozvoj národní myšlenky jednotného státu s nově připojenou Podkarpatskou Rusí. Druhá část představuje činnost československých spolků, které vznikaly již od roku 1919. Třetí oddíl popisuje činnost spolků nezaměřenou na národní ideu, ale vzniklou pro radost členům. Ve čtvrté kapitole jsou představeny rusínské spolky jako protiváha těm československým a ukázka jejich smýšlení. Poslední část vyjmenovává další organizace, které byly na Podkarpatské Rusi založeny, ale nestaly se v celém konceptu práce tak významnými.

KLÍČOVÁ SLOVA

spolek, kultura, národní myšlenka, budování státu, učitelé, osvěta, Československá republika, Podkarpatská Rus

ABSTRACT

The diploma thesis, which is called Building of the State and national culture in Carpathian Ruthenia, deals mainly with federal activities in the east of the Republic. It focuses mainly on the operation of Czech teachers and their contribution to creating the new state. The work is divided into five chapters. The first expands on the influence of teachers on the development of the national idea of a single state of newly annexed Ruthenia. The second part describes the activities of the Czechoslovak organizations that were created since 1919. The third section describes the activities of such organizations that were not focused on the national idea, but were created solely for the joy of their members. The fourth chapter describes the Ruthenian societies as a counterweight to those of Czechoslovakia, also including examples of their way of thinking. The last section lists additional organizations, which were based on Ruthenia, but it did not prove to be important within the whole concept of this work.

KEYWORDS

association, culture, national idea, building of the state, teachers, adult education, Czechoslovak republic, Carpathian Ruthenia

Obsah

Úvod	6
Čeští učitelé na Podkarpatské Rusi.....	16
Josef Pešek	21
Amáli Kožmínová	25
Československé spolky	29
Matice podkarpatoruská	39
Československý červený kříž	42
Spolky neutrální.....	47
Klub československých turistů.....	47
Skauting	51
Včelaři	56
Loutkářství.....	59
Spolky rusínské	65
Prosvita.....	66
Spolek Alexandra Duchnoviče	69
Ústřední svaz podkarpatských studentů	71
Méně významné spolky	73
Závěr	77
Seznam literatury:	82
Prameny	82
Národní archiv v Praze.....	82
Archiv kanceláře prezidenta České republiky.....	82
Národní pedagogické muzeum Jana Ámose Komenského.....	82
Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny v Užhorodu, pobočka Berehovo	82
Periodika.....	82
Dobová literatura	83
Odborná literatura	84
Slovníky a příručky.....	86
Internetové zdroje:.....	87
Přílohy:.....	Chyba! Záložka není definována.

Úvod

To, co významně ovlivnilo fungování společnosti v tzv. dlouhém 19. století, byl vývoj spolků. Slovo spolek je dle etymologického slovníku slovo pocházející z příslovce spolu, což je svým významem slovo složené ze slov s půlí dělat něco dohromady, anebo také dělat něco napůl¹, Zda svou práci vykonávali lidé, o kterých pojednává tato práce, jen napůl, lze mluvit těžko. Naopak dělali práci dle mého názoru s pílí.

Spolková činnost znamenala, a dodnes stále tyto funkce plní, dobrovolné sdružení jednotlivců vytvořené pro společné cíle, avšak pouze na dobrovolné bázi. Spolky sehrály významnou roli při prosazování zájmů jednotlivých skupin obyvatelstva, rozšiřování jejich myšlenek a názorů. Řada spolků vznikala také s cílem charitativním a podpůrným pro své členy, nebo s cílem poučit a pobavit.

Spolkové aktivity utvářely pohled na vlastenectví a vytvářeli svými aktivitami směr, jímž se utvářela elita národa².

Ve své bakalářské práci jsem řešila otázku „obrazu“ Podkarpatské Rusi v období první republiky, jako pramennou základnu jsem využila novinové články, literaturu i filmové záběry. V předkládané diplomové práci jsem se rozhodla v tématice Podkarpatské Rusi pokračovat, neboť se domnívám, že tento, svým osudem rozhodně zajímavý region, zůstává z pohledu historiografického výzkumu stále ještě nedostatečně prozkoumaný a klade nám mnoho otázek. Ještě dnes je v povědomí tamních obyvatel vnímána krátká éra, kdy malé Podkarpatí bylo sice součástí Československa, jako nejsamostatnější v celé své historii. To samo o sobě také klade otázku proč.

Ve své diplomové práci však řeším otázky pod jiným úhlem. Nosný se mi zdál fenomén „budování státu“, který je pojmenován samotnými aktéry již ve dvacátých letech a odráží i část dobové atmosféry. Jak je tedy „budován“ stát na Podkarpatské

---

¹ REJZEK, Jiří. Český etymologický slovník. Praha, Lada, 2012. s. 594.

² LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: Z dějin české každodennosti. Život v 19. století. Praha, Karolinum, 2009.

Rusi? Při hledání cesty, jakým způsobem toto téma analyzovat, se můj zájem zaměřil na spolky a zájmová sdružení. Obdobné organizace vznikaly v novém „koutu“ republiky v průběhu celého meziválečného období. Původně jsem zamýšlela koncipovat svou práci se zaměřením na všechna sdružení, která sdružovala profesní skupiny nově přicházejících československých úředníků (tedy těch osob, jež „budovaly“ stát). Na prvním místě mě zajímala činnost učitelská, ale nejen ta. Narazila jsem však na zásadní heuristická omezení.

Pokud srovnáme publikace zabývající se tematikou budování státu, jako jsou práce profesora Zdeňka Kárníka, *České země v éře první republiky*, anebo práce Antonína Klimka, *Velké dějiny zemí Koruny české*, najdeme většinou k tematice kulturního a osvětového života na Podkarpatské Rusi pouze drobné zmínky. Jde o obecné informace, které nám například sdělují, kolik vzdělávacích kurzů navštěvovalo na Slovensku a Podkarpatské Rusi obyvatel, vyjmenovávají literární počiny rusíných, či o Podkarpatské Rusi písících autorů, ale nezmiňují žádný spolkový život. Pouze konstatují, že: „*Československé úsilí na Podkarpatské Rusi mělo ústřední ideu, jíž bylo vše podřízeno: integrovat zemi po všech stránkách do tělesa státu,*“³ a „*(Podkarpatská Rus) udělala přes všechny potíže a nedostatky nebyvalý krok k rozvoji kulturnímu i hospodářskému.*“⁴ Přidělují československé státní složce na budování společné kultury váhu, ale nijak ji nerozvíjejí. Zajímaly mě tedy otázky, zda nově vzniklé kulturní organizace byly tvořeny na popud českých úředníků, kteří byli dosazeni na různé státní pozice na Podkarpatskou Rus, anebo soubory vznikaly naopak z vůle Rusínů. Jako budoucí učitelku mě samozřejmě zajímalo, jakou měrou se na těchto mimoškolních, volnočasových aktivitách podíleli konkrétně učitelé. A do jaké míry byly nové oddíly, organizace, soubory pod vlivem nově vznikajícího státu a jeho politiky.

K takto koncipovaným otázkám mne přivedlo studium dobových pramenů. Jsou patrné od prvních měsíců vytváření státní struktury. „*Toliko v rámci demokratické*

---

³ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky*. Praha, Libri, 2003. s.257.

⁴ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí koruny české*. Praha, Litomyšl, Paseka, 2000. s. 92

*republiky československé vidíme možnost žítí životem svobodných občanů!*⁵ Těmito slovy na konci října roku 1919 hovořil o přání karpatských Rusínů na mukačevském náměstí profesor Gagatka.⁶ Provolání, profesora, zachycené reportéry Českého slova, mělo šestnáct bodů a vyjadřovalo, jaké požadavky jsou potřebné pro vývoj Podkarpatské Rusi, která, dle slov mnoha vysoce postavených rusínských politiků, byla utlačována maďarskými úředníky. Mezi těmito zvoláními byla i prosba, aby československá správa odstranila správu maďarskou a uplatňovala principy československé demokracie na rusínském území.

A tady začíná kapitola budování státu i od Prahy vzdálené Podkarpatské Rusi, kam bylo potřeba dosadit mnoho nových úředníků, kteří by v zemi nové institucionální struktury vytvořili. Tak píše i v roce 1924 Dr. Antonín Hartl⁷ v pojednání *Kulturní život na Podkarpatské Rusi*: „*Je však třeba říci, že domácí síly nejsou s to, aby bez cizího přispění vykonaly všecku práci. Podk. Rusíni nemají tolik vědecky školené inteligence ani jiných podmínek. A je starou zkušeností, že nejvíce organizačních schopností projevují činitelé, kteří do primitivních poměrů přišli z krajů vyšší kultury. Známe zjev ten z národního obrození českých měst, kde na nově zakládané střední školy přicházelo učitelstvo z prostředí a vzbudilo svou činností domácí síly, které samy sotva by se probraly z pasivity.*“⁸ Z úryvku je vidět, že československý element sám sebe, alespoň dle Hartlových slov, vnímal jako vyspělejší a tedy v novém soustátí odpovědný pomocí obrozeneckému vývoji rusínského obyvatelstva. Stejný názor měl i zemský školní inspektor z Užhorodu

---

⁵ Národní archiv v Praze, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁶ Andrej Gagatko (1884 – 1944): byl haličský a podkarpatský rusínský politik. Před 1. světovou válkou účastník rusofilského novoslovanského hnutí na Lemkovštině. Na jaře 1919 emigroval do ČSR a usadil se na Podkarpatské Rusi. Spojil se s prešovskými rusofily, propagoval myšlenku připojení k ČSR Podkarpatské Rusi a s ní i severních svahů Karpat, vlastně Lemkovštiny. Avšak Lemkovština už byla začleněna do Polska. V letech 1924-29 byl za pomoci národních demokratů K. Kramáře zvolen poslancem NS ČSR. Ve 30. letech se jeho strana stala útočištěm marginální skupinky zuřivých rusofilů, sympatii jejich rusínských voličů získala autonomistická AZS A. Bródyho, a proto zmizel z politické scény Podkarpatské Rusi.

⁷ Antonín Hartl (1885 – 1944): Český žurnalista a překladatel, člen zednářské lóže Pravda vítězí. Po roce 1923 byl na Ministerstvu zahraničních věcí zodpovědný za kulturní politiku v Podkarpatské Rusi, což ho přivedlo k hlubšímu výzkumu a publikování mnoha studií v oblasti rusínské kultury a jazyka a rusínsko-československých vztahů. Byl jedním z významných propagátorů zednářství v Československu.

⁸ HARTL, Antonín. *Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi*. Nová Svoboda, Praha, 1924, s. 8.

Josef Pešek, který na Podkarpatské Rusi působil od roku 1919 a znal dobře tamější poměry. Úsudek zveřejnil v brožuře *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Označuje práci na Podkarpatské Rusi v oblasti kultury a osvěty přímo za apoštolskou. Těmito apoštolu by měli, dle jeho názoru, být učitel a kněz, přičemž schopni zvěstovat pokrok jsou schopní především právě Češi a potom utečenci z Ukrajiny.⁹

Nová součást vzniklé Československé republiky stála před kulturním rozvojem, jaký ještě nezažila. Národní obrození, které probíhalo ve středoevropských státech v 18. a 19. století, stálo teď ve století 20. před rusínským obyvatelstvem. Tato skutečnost v něm vyvolává zmatek, neboť jako malý národ neuvědomovali si svou kulturní jednotu a jejich proces národního uvědomování stál spíše na opozici vůči národu, v tomto případě maďarskému, následně československému, většímu, již uvědomělému, jehož bylo součástí. Dle Miroslava Hrocha¹⁰ mohl národ vzniknout, pokud měl svou vlastní vládnoucí třídu, pokud měl svou starou státnost, ale sám podotýká, že ta mnohdy také chyběla, anebo pokud se mohl opřít o vyspělou literaturu v národním jazyce. Téměř žádnou z těchto složek Podkarpatská Rus neměla, až na pokusy o vlasteneckou literaturu, např. Alexandra Duchnoviče v 19. století. A proto kulturní vývoj podporovaný vznikem vernakulární literatury, ale i národním uvědoměním, vyžadoval po skupinách různých oborů a zaměření, aby se zaktivizovaly a šířily myšlenku jak národní, tak ideu nového státu.

Byla ale myšlenka nového státu tak blízká rusínskému obyvatelstvu? Opravdu bylo zapotřebí velké pomoci československého úřednictva? Nebylo jiné cesty, než napodobovat obrozenecký vývoj v českých zemích? Nebyla práce českého úřednictva přespříliš glorifikovaná? A jak rusínské obyvatelstvo s českými úředníky vycházelo?

---

⁹ PEŠEK, Josef. *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Ždímal a Vetešník, 1921.

Nám i budoucím: (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů): materiály z odborné konference konané 7.-8. listopadu 2006 v Přerově. Přerov: Muzeum Komenského, 2007.

¹⁰ HROCH, Miroslav. *Evropská národní hnutí v 19. století: společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1986.

Práce se zabývá nejen konkrétními úředníky, a to především učiteli, kteří odjížděli na nejvýchodnější kout Československé republiky, ale hlavně organizacemi, které v době 1919 – 1939 vznikaly ve větších podkarpatských městech, konkrétně v Užhorodu, Mukačevu, Berehovu, Iršavě, Velkém Berezdném a v Jasini.

Pro výzkum jsem využila záznamy o spolcích deponovaných především v Národním archivu. Během sběru informací jsem prošla rozsáhlé složky obsahující činnost Československé obce sokolské (ČOS) zaměřené na Podkarpatskou Rus.¹¹ Bohužel ne vždy jsem našla požadované informace či zprávy, které se zdály, že kartony budou obsahovat. Kronika ČOS, která měla zaznamenávat vývoj této organizace na Podkarpatsku, byla pravděpodobně zničena, či rozmělněna mezi tehdejší členy. Archiv pod názvem kronika ukrývá pouhých pár stran ze založení oddílů v Užhorodě. Výlety nebo zájezdy na Podkarpatskou Rus bývají většinou zařazeny pod výjezdy na Slovensko a bohužel většina zápisů bývá o východním Slovensku. Kroniky jednotlivých oddílů Sokola se buď nevedly, anebo po zabrání Maďary byly zničeny, či dodnes leží ve vlastnictví potomků bývalých kronikářů. Nejvíce se tak dalo vyčíst z korespondence vedoucích Tělovýchovné jednoty.

S Klubem československých turistů, jehož archiv je také zařazen v Národním archivu v Praze, byla situace s materiály obdobná. Žádné konkrétní příběhy lidí

---

¹¹ Národní archiv v Praze, ČOS, Přípravy zájezdů ČOS na Slovensko a Podkarpatskou Rus, inv. č. 757, karton 143.

NA, ČOS, Výňatky ze sokolských kronik, inv. č. 888, karton 180.

NA, ČOS, Stanovy a řády ČOS, inv. č. 339, karton 101.

NA, ČOS, Korespondence dr. Bukovského s prezidentem zemské finanční správy v Užhorodě dr. K. Domorázkem o sokolském hnutí na Podkarpatské Rusi. Inv. č. 365, ka 109.

NA, ČOS, Politická situace na Slovensku, úto ky A. Hlinky a Hlinkovy gardy proti Sokolu, činnost sokolských jednot na Slovensku a jejich zrušení, memorandum proti zrušení Sokola na Slovensku, situace Sokola na Podkarpatské Rusi. Inv. č. 511, karton 118.

NA, ČOS, Divadelní odbor, inv. č. 900 – 905, karton 183.

NA, ČOS, Dorostový odbor, inv. č. 929 – 934, karon 189.

NA, ČOS, Náčelnictvo mužů, inv. č. 920-925, karton 188.

vykonávajících činnost v duchu turistickém v archivu nenajdeme. Pouze seznamy navrhovaných turistických chat, plány výstavby hotelu u zříceniny hradu Nevické blízko Užhorodu, anebo opět dopisy, které většinou obsahují finanční údaje klubu, výpočty, kolik budou opravy památek stát.

V Národním archivu v Praze se dále nalézají soupisy členů Ústřední matice školské v Užhorodě. Bohužel opět k nim chybí bližší informace o jejich členech. Zato dlouhé zprávy, které byly posílány v rámci informací pro Ministerstvo školství a národní osvěty, byly ukládány i do těchto kartonů. Zprávy jsou čtvrtletní. Nejsou kompletní, některé roky jsou duplicitní, jiné zase chybí. V těchto zprávách byla vždy největší část textu zaměřena na školské poměry. Kolik žáků chodí do jaké školy v Užhorodě, kolik kurzů škola nabízí, nejen pro děti, jakými finančními či prostorovými problémy se škola potýkala během daného období. Osvětové činnosti zprávy věnovaly maximální rozsah půl strany A4, a to většinou popisem, jaké spolky se v Užhorodu objevují, kolik měly vystoupení a hlavně převažovaly informace, jakou finanční podporu která organizace dostala. Žel žádné konkrétní počiny těchto souborů nenalezneme.

Republikánská strana sdružující učitele a úředníky maloroľnického lidu, taktěž se složkami v Národním archivu, obsahovala dlouhé seznamy zaznamenávající československé úředníky. Konkrétně tyto složky obsahovaly jejich věk, zaměstnání, alespoň v tomto ohledu jsem si mohla udělat přehled, kolik učitelů bylo aktivních v poměru k jiným úředníkům, jejich původ, z jakého českého nebo slovenského města pocházejí, kolik mají let a zda s sebou přivezli rodinu, anebo se oženili na Podkarpatsku. Dále tyto úřední dokumenty obsahovaly výši poplatků za členství. Poněvadž se však jedná pouze o členy agrární strany a často jsou tyto informace neúplné, doplňovány tužkou a škrťány, navíc širší pojednání o volnočasových aktivitách chybí, rozhodla jsem se tyto materiály konkrétněji nezpracovávat. Byly pro mne tedy v této práci spíše dokladem toho, že učitelstvo ve spolecích aktivně pracovalo.

K práci jsem použila i materiál, který jsem měla nasbíraný, ale ne zcela vytěžený již z bakalářské práce a to Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních

věcí, který stejně jako předchozí materiály vlastní Národní archiv. Některé články se zmiňovaly o proběhlých akcích, či o budoucích událostech, které by měly východ republiky zasáhnout. Výstřižky jsou však bez kontextů a často nalézáme texty, které nejdou ověřit a nemohou nám popsat činnosti organizací nijak konkrétně.

Současně ve stejném archivu můžeme nalézt kartony zabývající se akcemi Červeného kříže. Obvykle se ale dozvíme jen o zásilkách, které byly na Podkarpatskou Rus poslány, o částkách, které soukromníci či československé podniky poskytly, a seznamy, které čítají počty kusů oblečení nebo jídla poslaných za účelem ošatit a nakrmit podkarpatské děti.

Prošla jsem v tomto archivu ještě archiválie České rady, které mi pomohly díky dopisům, které od podkarpatských organizací dostávali její členové.

Navštívila jsem současně Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny v Užhorodu, s pobočkou v Berehově, kam byly přemístěny záznamy československých úředníků a spolků, které jsou datovány do konce druhé světové války. Archiv obsahuje rozsáhlé soupisy všech učitelů a inspektorů na Podkarpatské Rusi, také evidenci studentů užhorodského školního internátu, současně i zmínky o užhorodských spolcích. Převážná většina materiálu je v rusínském jazyce. Dostat se však do archivu na Podkarpatsku není jednoduché. Podstoupit musí člověk několik kroků. Prvním z nich je získat v Užhorodě svolení v archivu bádát od jeho ředitele. Následně podstoupit rozhovor v Berehovu a poté si až na místě objednat tisky. Načež není jisté, co všechno si budete moci objednat a jak dlouho bude trvat je připravit. Elektronický seznam archiválií je zatím nedostižným ideálem.

Díky cestě na Podkarpatskou Rus jsem měla možnost seznámit se s lidmi, kteří dnes na Zakarpatí žijí a zabývají se otázkou Podkarpatské Rusi za první republiky. Od nich jsem získala mnohý fotografický materiál a krátké práce, které mi dotvořily celkový obraz.¹²

---

¹² Fotografie nasbírané doc. PhDr. Jiřím Zlatohlávkem CSc., profesorem na Východoevropské slavistické univerzitě v Užhorodě, po Zakarpatských muzeích (muzeum v Užhorodu, Mukačevu, Berehovu), ale také Soupis akvizice negativů a pozitivů z vlastnictví Amálie Kožmínové ve sbírce Etnografického ústavu Moravského zemského muzea dotýkající se Podkarpatské Rusi.

Ve sběru materiálu k mému tématu mi vyšlo vstříc i Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Ámose Komenského, která vlastní materiály týkající se několika učitelů, kteří odjeli do Užhorodu. Jedním z nich byl Josef Pešek, který zastával funkci nového zemského školního inspektora. Duše, jež se snažila pozvednout kulturní život ze všech sil. Tento muž byl členem několika organizací a dle jeho počínů musel být velmi pracovitým člověkem. Bohužel archiv vlastní pouze malé množství informací, neboť v roce 1968 byly práce Josefa Peška zničeny vinou učitele z Klášterce nad Orlicí Antonína Kavky. Jeho vysvětlení, které je v Pedagogické knihovně Jana Ámose Komenského poznamenáno, že jeho syn nedopatřením položil Peškovu pozůstalost na kamna, a ty shořely.

Velmi mi pomohl i Archiv Kanceláře prezidenta republiky, který obsahuje celou zvláštní složku týkající se Podkarpatské Rusi. Jedná se převážně o prosby spolků o finanční příspěvky, nejvíce v době oslav deseti let vzniku republiky, kdy na kulturní akce připomínající odtržení od Rakousko-Uherska vznikl jubilejní fond. Informace, které jsem však v těchto složkách nacházela, byly úzce spojeny s adresováním přímo prezidentovi, a tak předpokládám, že pokud žádali o finanční příspěvky, popisovali svou situaci katastrofálněji, než možná doopravdy byla, a vychvalovali svou činnost možná více, než by objektivně zasluhovala.

Nepodařilo se mi však podívat se do složek archivu Huberta Ripky, který skýtá úřední dokumenty o Podkarpatské Rusi, archivu Ukrajinského muzea v Praze, uloženou v Národním archivu, které by mělo obsahovat přímo složky Spolky: Podkarpatská Rus. Oba tyto fondy byly během mého sběru dat v digitalizaci a nebylo možné do nich ani nahlédnout.

K dispozici jsem také měla mnohé sborníky a časopisy psané ve zkoumaném období na Podkarpatské Rusi, ale i v Praze či Brně. V těchto časopisech se většinou nalézají články konkrétních osob, které v nich vyjadřují své názory, problémy a zájmy na Podkarpatské Rusi. Ač se jedná o materiály velmi subjektivní, byl to pro mne nejcennější materiál, jehož jsem mohla při svém bádání využít. Knihy a časopisy jsou uvedeny v seznamu literatury na konci práce.

Samozřejmě i různé retrospektivní publikace autorů, kteří vzpomínají ve svých pamětech na mládí strávené na Zakarpatí, nebo vzpomínky jejich rodičů, byly minimálně dobrým materiálem pro navození úsudku o vztazích Čechů s místními židy či Rusíny. Ocenila jsem i knihy, které byly sepsány jako pohled na cestu úředníka na Podkarpatskou Rus ve 30. letech. Jednou z nich je kniha řazená spíše do nižší umělecké kategorie: Chlast, neboli, Cesta sekčního šéfa k moři.¹³ Autor pro sepsání této knihy vycházel z dobových materiálů a zcela bych věřila, že dorazit na Podkarpatskou Rus nebylo pro nikoho snadnou etapou života. Pokud si mohu dovolit vztáhnout názory autora na mou osobní zkušenost, musím konstatovat, že i pro mne bylo v dnešní době odjet na týden do Užhorodu velice zvláštní životní zkušeností a to především ve srovnání s během života v Čechách. Navíc jsem našla knihu, řekli bychom spíše komiks¹⁴, z roku 1924, který popisuje situaci stejně zoufalou pro Čechy jako většina vzpomínek z beletristických knih.

Citace v textu, psané kurzívou, nechávám v původní nepozměněné formě i s případnými pravopisnými chybami. Předpokládám, že některé zprávy psali Rusíni pro česky mluvící čtenáře a nezabývaly se následnou kontrolou.

Čerpala jsem z pramenů narativních, institucionálních i pramenů soukromého původu. Zohlednila jsem všechna úskalí daných problémů a snažila se vyhnout subjektivním názorům v soukromé korespondenci, přílišné formalitě v pramenech institucionálních a značného zjednodušení v beletrii.

Práci jsem rozdělila do pěti kapitol. První kapitola pojednává o učitelském působení na Podkarpatské Rusi, jeho úspěších a nezdarech. Zejména pak o aktivitách, které tito vzdělání lidé vykonávali mimo svá povolání ve jménu republiky. Zařadila jsem do tohoto oddílu i dvě osobnosti, které utvářely společenský vývoj a taktéž aktivitu na Podkarpatské Rusi. Druhá kapitola se zaměřuje na činnost spolků, které vznikaly ryze za účelem propagovat státní

---

¹³ KOENIGSMARK, Alex. Chlast, neboli, Cesta sekčního šéfa k moři. 3., upr. vyd. Praha: Akropolis, 2009. ISBN 978-80-7304-105-2.

¹⁴ MALKUS, Jára. Cesta pana ministra zbytečných záležitostí na zapřenou do Užhorodu. Užhorod: Vetešník, 1924.

myšlenky. Tyto organizace bývaly zakládány ve větší míře českými úředníky, výjimečně slovenskými „bratry“. Třetí kapitolou jsou volnočasové zájmové spolky, které většinou nestály na národní myšlence a nepožadovaly národnostní jednotu, ale spíše kopírovaly vzorce mezinárodních organizací. Čtvrtou částí práce jsou pro vyvážení pohledu zařazeny činnosti rusínských sdružení, která byla zakládána většinou rusínskou inteligencí. Tyto spolky měly také národnostní ideály, ale většinou se odlišovaly od celistvosti nově vzniklé Československé republiky. Poslední kapitolou se staly spolky, které nebyly svou činností tak významné pro náš pohled budování státu v rámci Československa, ale i v nich se objevila občas skutečnost, ze které lze vysledovat názory na pojetí státu všeobecně.

Čeští učitelé na Podkarpatské Rusi

Kapitola, které se budu věnovat nejvíce, se týká učitelstva. Nebyla to asi jen pracovní povinnost, výhodná finanční nabídka, anebo vidina velké kariéry ve státní správě, jež vedla kroky mnoha československých úředníků na neznámý východ republiky, Musela to být určitě i jistá směs vlastenectví, „misionářství“, touhy po dobrodružství. To snad až v nadsázce řečeno naplňovalo srdce tolika mužů a žen, kteří se rozjeli ve jménu republiky šířit osvětu do vzdálené Podkarpatské Rusi.

Myšlenka, která byla propagována a která odůvodňovala některým z těch, kteří do země, jež jim neříkala téměř nic, odjížděli, byla slovanská vzájemnost, pro některé i touha „přiblížit se“ Rusku, vytvořit těsnější geograficko-kulturní spojení s největší slovanskou zemí. Tuto ideu, jak zaznamenává v knize Budování státu Ferdinand Peroutka, propagoval první československý premiér, Karel Kramář: *„Zejména podle úsudků dr. Kramáře byla na Podkarpatské Rusi pro Čechy jediná cesta: velkoruská a pravoslavná politika.“*¹⁵ To, že byla přijata celonárodně, dokládají například reportáže Vojtěcha Lva: *„A také na to jméno počaly se chytati naše nevyslovené do té doby, ale všeobecně cítěné, naděje: Toť země, která nás přiblíží Rusku!“*¹⁶, anebo i samotná slova prvního československého zemského školního inspektora v Užhorodě Josefa Peška: *„Podkarpatská Rus má pro nás zvláštní důležitost v tom smyslu, že jest nám mostem k východu a že jest ochranou Slovenska, neboť zabraňuje spojení Maďarů s Poláky v týli našich Slováků.“*¹⁷

Rusíni byli považováni za spojovníky, kteří propojí nejzápadnější Slovany s velkou ruskou rodinou. Ale k tomu bylo potřeba odklonit snahy propolské a promaďarské. Kultura, z latinského colo - colere, znamenající pěstovat, vzdělávat, která by se stala společnou, měla být dobrým základem pro celonárodní vývoj všech

---

¹⁵ PEROUTKA, František. Budování státu III-IV. Praha, Academia, 2003.

¹⁶ LEV, Vojtěch. Brána na východ. Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické, 1920. s. 55.

¹⁷ PEŠEK, Josef. Kulturní poměry a osvětová práce na Podkarpatské Rusi. Ždímal a věštník, Užhorod, 1924, s. 5.

třech nových složek státu, tedy historických zemí Koruny české, Slovenska a Podkarpatské Rusi. „*Velké práce tu bude potřeba, než probudí se tento lid k životu. Nová pokolení musí vyrůst, nová inteligence se vytvořit, než i tímto lidem prodchne silná idea, která povzbudí jeho vůli, aby pracoval k jejímu uskutečnění. Teprve tehdy zrodí se z tohoto lidu národ.*“¹⁸ Češi předpokládali, že Rusíni jsou ve své kultuře zmatení, nedefinovaní, neutváří jednotný celek. A společná kultura a hlavně nová výchova mladých jedinců měla docílit celistvosti.

Pro děti a mladé lidi tak učitelé a jiní „dobrovolníci“ z řad českých a někdy i slovenských úředníků začali zřizovat kurzy, internáty, pečovatelské ústavy nebo pro dospělé i rodičovská sdružení.

V roce 1931 přinesl časopis Učitel zprávu ze školského referátu v Užhorodě o počtu rodičovských sdružení. Při obecných školách bylo sečteno v daném roce 279 rodičovských spolků a při měšťanských školách, jejichž celkový počet byl 18, zaznamenali rodičovských spolků 11. Poslední jmenované byly založeny v Užhorodě, Mukačevě, Berehově, Volovém a Sele Slatině. Hlavním bodem působení byla snaha o zřízení správného místa pro další školy, vyživovací akce, vánoční nadílky a další pomoci školám. Valná shromáždění se konala každé dva měsíce a každá škola pak měla ustanoven vlastní harmonogram schůzek. Sešlosti doprovázel program sestavený porůznu: „*Recitace vhodných školních básní, krátká divadelní představení a přednášky pro rodiče, které vedli vesměs učitelé až na jediný případ, kdy přednášku vedl místní řeckokatolický farář. Přednášky byly voleny z oboru výchovy rodinné i společenské, a zdůrazňována byla potřeba výchovy školní.*“¹⁹ Ne vždy se vše konalo v pozitivně laděném duchu, jak dále právě citovaný článek uváděl, ale vesměs se tato sdružení hodnotila kladně. Už jen statistiky, které ukazují, že v roce 1927 navštěvovalo na Podkarpatské Rusi obecné školy 66 614 dětí, roku 1934 tomu bylo více jak jednou tolik, tedy přesně 140 351 žáků, potvrzují, že získáním rodičů na národní myšlenku, na myšlenku nutné

---

¹⁸ Časové obrázky z lidu Podkarpatské Rusi. *Tribuna*. Národní archiv v Praze, MZV-VA I, karton č. 1760.

¹⁹ Rodičovská sdružení v Podkarpatské Rusi. *Věstník pedagogický*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1932, X, 380.

výchovy a vzdělání, měla u rodičovských sdružení ohlas. Roku 1938 při celonárodní statistice ve Věstníku pedagogickém²⁰ je již uváděno na Podkarpatské Rusi 446 rodičovských sdružení při školách národních, celkový počet těchto škol byl 776, a 5 sdružení při školách středních, kterých celkově bylo 14.

Nebyla to ovšem jen česká aktivita, která se při školách snažila vytvořit podmínky pro úspěšné vzdělávání Rusínů. Mezi spolek, který významnou měrou pomohl vývoji školství, lze zařadit Školnaju pomošč. Ta byla založena roku 1923. Kladla si požadavek vytvořit národně obranou organizaci po vzoru „Maticе české“ a „Maticе slovenské“. *„Proto Školnaja pomošč si vytyčila za svůj hlavní úkol vychovávat v ruském duchu a kultuře nové kádry uvědomělé podkarpatoruské inteligence hlavně z vrstev, jichž se odnárodnění nedotklo, tj. zemědělců a dělníků.“*²¹

V Neresnici zřídila organizace také průmyslovou školu. Dokonce roku 1924 za pomoci Ministerstva sociální péče poslala sto rusínských chlapců do Čech a na Moravu, aby se na tamních školách lépe vyučili řemeslu.²²

Největším jejím počinem však bylo zřizování školních internátů. Ministerstvo školství a národní osvěty při plánovaném rozpočtu pro školy na školní rok 1929/30 počítalo s částkami i pro internáty zřizovány právě tímto spolkem. Ve statistických tabulkách bylo uvedeno, že peníze přidali i na chlapecký internát v Užhorodě, který čítal 36 chovanců, a na dívčí internát v Mukačevě, který měl 42 svěřenek. Celá složka o těchto internátech je k nalezení v archivu v Berehovu. Obsahuje ale pouze záznamy studentů, kteří na internátu působili, kolik byly měsíční taxy a kdo zaplatil, či ne. Zda však nějak internát kulturně žil a pořádal činnost navíc, nevíme.²³

---

²⁰ Věstník pedagogický. Praha: Československý pedagogický ústav J.A. Komenského, 1938.

²¹ SOVA, Petr. ZATLOUKAL, Jaroslav. ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, 2005. s. 300.

²² ZATLOUKAL, Jaroslav, ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, 2005. s. 301.

²³ Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny v Užhorodu, pobočka Berehovo, школа-интернат, Общество Школнaja Pomošč, inv. č. 302.

Školnaja pomošč se úzce profilovala do proruského směru. Zřídila tak jedinou ryze ruskou knihovnu na Podkarpatské Rusi. Odmítala počiny Prosvity, o jejíž činnosti je samostatná kapitola níže, a slovně útočila na ukrajinské emigranty. Požadovala, aby hlavním vyučovacím jazykem se stala ruština. S ohledem na tehdejší pojetí Podkarpatské Rusi jako mostu k velké Rusi byla tato organizace pozitivním partnerem.

Informace o osvětových činnostech, které nad rámec svých povinností učitelé konali, zasílali do českých novin, jako byly Tribuna, Lidové noviny, Národní listy, do časopisů Československé obce učitelské, Přítomnosti nebo Naší doby, ale ze začátku působení i do drobných brožůrek, které vydával školní referent Pešek v Užhorodě. Události, které byly plánovány a následně uskutečňovány učiteli se nesly v duchu akcí konaných v Čechách. A není divu, učitelé zvyklí na český spolkový život postrádaly toto vyžití na Podkarpatské Rusi.

Model zábav, výstav, slavností se tedy možno říci uměle dostával do rusínských měst. S úsměvem dnes můžeme pozorovat první zprávy o sokolském průvodu z roku 1920, jež podaly české noviny: *„Červené garibaldské košile tvořily průvod malebný – kdo zná místní poměry, nebude se diviti, že lid, který dosud sokolský kroj neviděl, pokládal je za bolševiky. (...) Lid vyrušen z nedělního klidu, vyjeven obdivoval neznámé hosty v krojích, dosud jemu neznámých. (...) Nejlepší tomu bylo napomenutí místního faráře k lidu – z kazatelny, aby nezúčastnil se této slavnosti. Vzbudil tím v lidu zvědavost, která byla silnější, než jeho kázání.“*²⁴

Učitelé přijíždějící na východ si často stěžovali na nedostatek knihoven, které by mohli využít zejména žáci, ale i dospělí, pro které byly zřizovány kurzy pro analfabety, učící se číst. Nedostatek byl knih celkově, a to zejména v počtu titulů rusínských spisovatelů. V mnoha soukromých dopisech můžeme najít tyto stížnosti, ale i ve zprávách, které vyšly v novinách. Českoslovenští učitelé psali do svých rodných krajů a prosili o dodávky knih. Nejčastěji byly vybírány tituly s vesnickou

---

²⁴ Národní archiv v Praze, MZV-VA I, karton 1761.

tématikou, například od bratří Mrštíků, pravděpodobně s představou, že takovéto knihy budou místní obyvatelé nejvíce zajímat.²⁵

Ukázka počinů, které za sebou nechávali pro československou věc nadšení učitelé, byla prezentována na školském sjezdu roku 1926 v Užhorodě.

---

²⁵ Národní archiv v Praze, ČOS, inv. č. 510, karton 118, sign. Slovensko.

Josef Pešek

Celou tuto učitelskou odhodlanost a odpovědnost reprezentuje postava Josefa Peška, který se velmi krátce po připojení Podkarpatské Rusi k Československu vydal jako nový zemský školní inspektor do učitelského ústavu v Užhorodě. Mapováním jeho zápisků, které posílal do československého tisku, brožur, které pojednávaly o kulturních akcích v Podkarpatské župě, si můžeme udělat obrázek, jak vykonávali učitelé a i jiní úředníci svou činnost v prvních několika letech.

Že práce nebude jednoduchá a že zvolání a prosba o inteligenci, která by pomohla vyučit nové úředníky a lid vůbec, nebude požadavkem všech, se dozvěděli úředníci hned při prvních schůzkách s podkarpatoruským obyvatelstvem. *„Na rodiče rusínské dlouho jsme museli čekat, než na schůzi, určenou na devátou hodinu, přišli. Teprve o půl jedenácté, když skončena byla bohoslužba v ruských církvích, naplnil se sál. Vykládáme jim o samostatnosti jejich země, povídáme, že teď oni jsou tu pány a že třeba se jim mnoho a mnoho učit, aby mohli svou zemi řádně zpracovávat a spravovat, a že třeba, aby děti do škol posílali, o jejich vzdělání pečovali, čítárny a knihovny si zakládali, o tom všem povídáme, ale Rusíni dlouho mlčí a nemohou se k hovoru rozkrývat. A když konečně začnou, je to samý nářek, samé odříkání, nic slibného do budoucnosti, jen skleslá mysl a naprostý nedostatek energie. Není dostatek jídla, není do čeho děti obout, nemají šatů, nemožno jim tak pracovat a nemožno jim děti do školy posílat.“*²⁶

Josef Pešek byl aktivním učitelem, který před první světovou válkou zastával inspektorská místa v Žamberku, v Třeboni a v Příbrami. Zastával názor, že je potřeba mnoha vzdělávacích kurzů pro venkovskou mládež nejen v hospodářských odvětvích. Podporoval osvětové programy a moderní pedagogické výukové metody. Byl nadšeným sokolem a vlastencem. Během války byl suspendován, což však nezlomilo jeho horlivost. Pro tu byl také po vyhlášení republiky povolán do Prahy na pomoc při založení Ministerstva školství a národní osvěty. Roku 1919 byl tak jako jeden z nejzkušenějších učitelů poslán na vedoucí pozici školského referenta do Užhorodu.

---

²⁶ NA, MZV-VA I, karton č. 1762. (březen 1920, České slovo)

Brzy se naučil rusínský jazyk a začal na Podkarpatsku zakládat jako v Čechách nejen kurzy pro mládež či kurzy šití pro ženy, ale díky němu vznikl spolek Ruská žižň, kurzy pro negramotné (zaměřeno bylo především na dospělé Rusíny, jejichž úplná negramotnost dosahovala 60% obyvatelstva dle prvních statistik v roce 1919), založil sdružení rodičů i učitelů. Jeho počinem bylo i vytváření malých výstav školních prací. Bohužel nenašlo se tolik nadšených učitelů, jako byl právě Josef Pešek. Ačkoliv se snažil o kampaň i mezi legionáři, musel přijmout nakonec především ruské a ukrajinské učitele, kteří nesplňovali požadavky na dosažené vzdělání.

Vrcholem jeho činnosti byla obrovská výstava roku 1924, kde se prezentovaly snad všechny významnější spolky na Podkarpatské Rusi. Věstník pedagogický napsal v červnu toho roku zprávu o úmyslu této výstavy s podrobným programem, který se měl uskutečnit. *„Velmi horlivě pracuje se pro zemskou výstavu školskou v Užhorodě. Účastní se jí i Čsl. Pedagogický ústav J. A. Komenského. (...) Výstava konati se bude ve dnech od 13. července do 9. srpna. Každý druh škol bude míti tu svůj oddíl. Zvláštní oddíl budou míti dále: školství ostatních částí republiky, Pedagogický ústav J. A. Komenského, skauti, sokolstvo, přírodní bohatství Podkarpatské Rusi, její kultura a národní umění, bývalá maďarská škola a její pomůcky. V den zahájení předvede žactvo obraz „Osvobození porobeného národa.“ Na to bude koncert Učitelského pěveckého sdružení a mukačevského spolku Smetana. Dne 14. července budou pak meziškolské pěvecké závody, jichž se zúčastní 600 žáků různých škol. (...) Dne 15. července budou tělocvičné závody škol středních a odborných a 27. července bude uspořádán skautský den.“²⁷* Zapojil se i se svou prezentací Červený kříž, a spolek Prosvita. Dokonce byly představeny včelařské úspěchy na Podkarpatsku. Výstava však nepoukazovala pouze na úspěchy v oblasti osvětové činnosti, ale naopak zdůrazňovala, kolik je třeba práce, aby Podkarpatská Rus mohla dosahovat stejné kulturní úrovně jako zbytek republiky.

---

²⁷ Ze školství a kulturního života na Podkarpatské Rusi. *Věstník pedagogický*. Praha: Československý ústav Jana Ámose Komenského v Praze, 1924 II, 102 – 104.

Josef Pešek upozorňoval na celý problém zanedbání kultury: „*Jisto jest, že povznesení kultury zdejšího lidu může jen tenkrát se dařiti, půjde-li ruku v ruce s povznesením sociálním. Bude-li se lidu lépe dařiti, jistě snáze pocítí potřebu i lepšího a vyššího duševního života.*“²⁸ Celou výstavu hodnotili tisk kladně a velmi pochvalný článek vyšel ve Věstníku pedagogickém i časopise Naše doba.

Do obou těchto periodik také Josef Pešek sám přispíval. Můžeme najít články o historii školství na Podkarpatské Rusi, o současném stavu školství. Do svých prací zapojoval aktuální statistiky, např. kolik existuje již knihoven, kolik funguje vzdělávacích spolků, kolik dětí chodí do škol, kolik je kde tříd a jak jsou naplněny, atd. Popisoval v nich také nejpálčivější otázky, které ho při osvětové práci tížily. Vyžadoval založení akademie. Chtěl založit učitelské listy, aby si pedagogové mohli stejně jako v Praze předávat zkušenosti a polemizovat ve svých článcích nad inovacemi pro místní školství. To se mu také povedlo a noviny zvané Učitel vycházely do roku 1938.

Osud tohoto obětavého učitele skončil nanejvýš smutně. V novinách Národní osvěty z listopadu roku 1924 je uveden článek, ve kterém je sděleno, že Josef Pešek v návalu pracovních povinností, z neustálých kritik z řad maďarské vlády na čechizaci Podkarpatska a po přípravě školské výstavy těžce onemocněl. V říjnu roku 1924 podlehl nemoci a zemřel. Podobnou zmínku nalezneme i v knize Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti, kde na straně 137²⁹ autor článku uvádí, že J. Pešek zemřel přepracováním.

Smutnou zprávu zveřejnila 5. listopadu příloha Národního osvobození Výchova a škola. Reportér František Pátek popisuje na první straně život onoho buditele a popisuje poslední jeho shledání s Peškem, jež muselo být během zmiňované výstavy v Užhorodě. „*Ale my ty didaktické a pedagogické reformy v republice převedeme. Nazdar! – to byla poslední slova, jež jsem slyšel z jeho úst.*“³⁰

---

²⁸ PEŠEK, Josef. Kulturní poměry a osvětová práce na Podkarpatské Rusi. Ždímal a věštník, Užhorod, 1924, s. 17.

²⁹ KOCHANNYJ-GORAL'ČUK, K. Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha: Státní nakladatelství, 1931.

³⁰ PÁTEK, F. Josef Pešek odešel... Výchova a škola. Československá obec legionářská, Praha, 1924, č. 274, s.1.

Životní příběh Josefa Peška může být do jisté míry hodnocen jako paralela k tématu „budování státu“ a republikánské školy na Podkarpatské Rusi. Oficiální funkce školního inspektora, nadšenecký zápal pro reformy a snad i upřímnou snahu povznést místní poměry, nejednoznačné přijetí a kritika, přepracování a předčasná smrt.

Amáli Kožmínová

Obdobnou životní zkušenost dle zachovaných pramenů učinilo více českých učitelů. Jednou z nově příchozích byla i Amálie Kožmínová, rodačka z Plzně, která i přes prvotní ohromení z nevzdělanosti Rusínů přispěla svým výzkumem ke vzdělání žen.

Její soukromý život nám není příliš znám. Víme jen, že se vdala již během svého studia na plzeňském učitelském ústavu a tedy nesložila závěrečné zkoušky. Z drobných zpráv víme, že byla později rozvedená a sama vychovávala tři syny. Vzdělání si doplnila na učitelském ústavu v Příbrami a vyučila se v oborech učitelka ručních prací pro měšťanské školy a následně odborná učitelka šití šatů a kreslení stříhů. Získala tak tovaryšský výuční list opravňující vyučovat na živnostenských školách. Do roku 1918 pracovala na pokračovací škole v Plzni, poté se přestěhovala do Prahy.

Dle zaměření jejího studia můžeme s jistotou říci, že jí zajímal lidový oděv a jeho výšivky. Zkoumala ve svých pracích možnost jeho využití v tehdejším městském oděvu. Pustila se i do terénního výzkumu nejprve v okolí svého bydliště, na Plzeňsku. Jeho výsledky zúročila v přednáškové činnosti, v menších časopiseckých příspěvcích i knižních publikacích, nejsouborněji pak ve spolupráci s Renatou Tyršovou, s níž vydala knihu s názvem Svéráz v zemích československých. Sama vlastnila sbírku jihočeských a středočeských výšivek.

Kromě populárně naučných časopiseckých článků a publikací věnovaných výšivce, vaření a péči o domácnost napsala řadu románů z venkovského prostředí; před první světovou válkou publikovala pod mužským pseudonymem Jiří V. Prokop (který vytvořila ze jmen svých tří synů Jiřího, Václava a Prokopa), po válce už psala pod jménem vlastním. Romány byly četbou oblíbenou a byly opakovaně vydávány, dnes však jméno Amálie Kožmínové jako spisovatelky zná sotvakdo a její knihy nejsou běžně přístupné ani v centrálních veřejných knihovnách. Je však

nutné zdůraznit, že sama si své spisovatelské práce vážila a za spisovatelku se považovala více než za badatelku, sběratelku či propagátorku lidového umění.³¹

Po vzniku Československé republiky (1918) se Amálii Kožmínové otevřelo širší pole působnosti. Po úspěšně vedených kursech pro slovenské učitelky ručních prací v Modre na západním Slovensku (1918 – 1919) byla povolána k další spolupráci. Na příkaz československé vlády Amálie Kožmínová odjela na Podkarpatskou Rus jako inspektorka ručních prací s cílem prozkoumat realitu: životní úroveň, vzdělanost, možnosti a strategii zlepšení. Je nutné zdůraznit fakt, že Amálie Kožmínová přicestovala necelé čtyři týdny po připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice v říjnu 1919. Tento region byl pod tzv. civilní a vojenskou správou (až do roku 1923), což v podstatě znamenalo diktaturu³².

Jako školní inspektorka (referátu ministerstva školství v Užhorodě) začala s plným nasazením pracovat. Průvodní listina civilní správy jí zaručovala pomoc velitelů vojenských oddílů a četnických stanic, což znamenalo zajištění dopravy povozem nebo sáněmi a potom ubytování, většinou v domácnostech učitelů nebo lesních zřízců. S vojenským doprovodem cestovala po zemi a pečlivě studovala životní podmínky a ruku v ruce s tím i lidovou kulturu.

Její srdce jistě plesalo, když mohla zkoumat tradiční výšivky krojů. Zasloužila se tak o vědecké práce antropologické. Nedílnou součástí jejího výzkumu byla i řada fotografií zachycující život Rusínů. Celé její úsilí mělo základní a jasně deklarovaný cíl, a to zlepšit životní úroveň obyvatelstva, která byla jistě katastrofální. Již jsem v práci jmenovala velmi vysokou negramotnost, dále to ale byly i různé nemoci a velké problémy s alkoholismem. Tento průvodní jev je zmiňován v mnoha biografických knihách i v dobové literatuře, například v díle Járy Malkuse *Cesta pana ministra zbytečných záležitostí na zapřenou do Podkarpatské Rusi* z roku 1924. V roce 1922 v Berehově bylo také ustanoveno, že

---

³¹ Sbíрка Etnografického ústavu MZM, Korespondence Kožmínová – Kretz, 1915 – 1923.

³² diktatura, z lat. dictatum, což je přičestí trpné od slova dictare – nařizovat, přikazovat. V dnešním slova smyslu tím tedy chápeme způsob vlády malé skupiny lidí, nebo jednotlivce (diktátora), který nerespektuje demokratické principy a vládne bez ohledu na veřejné mínění.

budou pořádány abstinenční kurzy pro učitele, kde se učitelé naučí, jak pracovat s abstinencí u mládeže. Roku 1912 byl totiž přijat tzv. Holitsherův zákon, který převzala i nová Československá republika, o zákazu pití alkoholu mládeži do 16 let. Na Podkarpatsku jej s velkou pravděpodobností málokdo dodržoval.

Situace v zemi, kde Kožmínová působila, nebyla vůbec jednoduchá. Patrně zůstávaly důsledky války, nejednoznačné bylo další směřování Maďarska. Kožmínová se o tom zmiňovala ve svých textech. Jediný železniční most byl stržen; obchody byly prázdné, lidé ubozí a polohladoví; jakékoliv cestování bylo nejen velmi zdlouhavé a nepohodlné, ale také nebezpečné. *„Na horách byla bída a hlad, který není k vypsání. Nebylo možno rázem zahojiti a nasytiti všecku bídu, která se tak zoufale hlásila a které se náš stát přijetím země do svazu republiky s takovou odvahou ujal.“*³³ Amálie Kožmínová začala organizovat jednak vzdělávací kurzy pro ženy, jednak výstavky výšivek posbíraných v terénu. Dalším krokem její činnosti byly veřejné přednášky v Praze a po českých zemích s cílem nejen osvětovým, ale také s cílem výšivky prodat a utržené peníze poslat zpátky na Podkarpatskou Rus jako okamžitou a hmatatelnou pomoc. Svůj výdělek z přednášek a prací věnovala Červenému kříži. Uspořádala několik výstav a sepsala knihu pojednávající o rusínských zvycích.

Amálie Kožmínová byla jedna z prvních českých žen, badatelek, které přímo v terénu použily fotografickou kameru jako dokumentační médium. Sama si byla vědoma bezprostředního a těžko nahraditelného účinku obrazového zpravodajství: světelnými obrazy, jak se tehdy říkalo diapositivům, doprovázela své lidovědné přednášky už kolem roku 1915. Není známo, kde se s touto dokumentační technikou seznámila, ani kam dávala negativní či pozitivní materiál zpracovávat. Z jejích vyjádření však vyplývá, že kamera byla pro ni pomůckou naprosto samozřejmou a že byla obeznámena i s ryze technickou stránkou zpracování negativního a pozitivního materiálu.

---

³³ Kožmínová, Amálie: Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. Praha 1922, str. 116.

Její přínos na Podkarpatské Rusi v oblasti budování je těžko přehlédnutelný. Pracovala ve službách státu, pro stát, ale její nadstandardní přístup k osvětě a budování nových generací byl úctyhodný. I přes veškerou její snahu a péči, kterou věnovala nejen výzkumu, ale i pomoci ve výchově dívek a materiální pomoci pro chudé a zanedbané lidi, je dnes opomíjenou osobou a málokdo zná její životní příběh. Některé její fotografie jsou připojeny v příloze této práce.

V roce 1939 byla Amálie Kožmínová svědkem rozpadu Československé republiky a konečně i poválečné anexe Podkarpatské Rusi Sovětským svazem. Po německé okupaci se stáhla do ústraní. Zemřela v roce 1951 v Praze. Nebyla zmíněna v žádných novinách, ani odborném periodiku a teprve po letech při výročích narození nebo úmrtí byla vzpomenua notickami v denním tisku.³⁴

---

³⁴ Ptáčník, František: Slavní plzeňští rodáci: Amálie Kožmínová. Plzeňský deník, 13. 5. 1998, s. 15.

Československé spolky

Text následující kapitoly vypovídá o činnosti československých spolků, které byly dle svých vzorů převážně v Čechách aplikovány do podkarpatského prostředí. Jejich snahy byly nejvíce založeny na myšlence budování nové republiky. Organizace, jež jsem zařadila právě do této kapitoly, svou činností propagovaly humanitní ideály, o nichž hovořil první prezident republiky T. G. Masaryk: „Ideál humanitní není specificky český, je právě všelidský, ale každý národ jej uskutečňuje způsobem svým (...) My národnostně a nábožensky.“³⁵. Snažily se navázat jednotnou linii s děním v historických zemích a dokázat tak nedělitelnost jednotlivých složek nového státu.

Československá obec Sokolská

„Nebylo žádného podniku národního, který by se byl lépe zamluvil v srdci všeho národa.“³⁶ Tak mluví Ottův slovník naučný o sokolstvu v českých zemích. Lásky k vlasti a sounáležitosti byla hlavní duchovní ideou celého společenství. Za první světové války ukázali sokolové svou oddanost národu zcela. Slavná rota Nazdar vzniknuvší ve Francii toho byla důkazem. Po válce se v nové republice lidé hrdě hlásili k příslušnosti do Sokola, vždyť ještě v roce 1919 se 8 300 sokolů vydalo bránit svou vlast na jih Slovenska a v roce 1920 již předvedli na Letné všesokolské cvičení v počtech 27 000 mužů, 23 472 žen, 9 950 dorostenců, 10 112 dorostenek, 6 250 žáků, 4 920 žákyň, byla provedena sletová scéna „Stavba sochy Svobody“³⁷. Československá obec sokolská se stala celonárodní organizací, což dokazují i dobové statistiky, které zaznamenaly, že v období první republiky byl členem každý patnáctý občan. Bylo tedy pouhou otázkou dní, kdy se po připojení Podkarpatska založí první jednoty na východním cípu československého státu.

---

³⁵ MASARYK, T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005. s. 391.

³⁶ Ottův slovník naučný. Praha, Ottovo nakladatelství, 1905, s. 623.

³⁷ ČÁSLAVSKÝ, Karel., VANTUCH, Pavel. Hledání ztraceného času, Sokolská kronika 2. TV, ČT 1. 1998.

„Dostane-li se Čech nějakým řízením osudu třeba na „severní točnu“, založí tam v nejkratším čase hudební kroužek a jednotu Sokola. Členů si najde, nářadí pořídí a veřejné vystoupení uspořádá podle sil.“³⁸ Tak začíná kronika psána v Užhorodě roku 1919. Noví úředníci často byli sokoly ve svých rodných městech a bylo logické, už jen z podstaty sokolstva, že oddíly vzniknou i na východě republiky. Ale jak popisuje kronika dále a seznamy členů vykazují, Rusíni mezi nimi nebyli. „Kdyby sebe více jednota přičiňovala, aby získala Rusíny pro Sokol, aby oni tvořili většinu, kdyby sebe lepší se objasňoval význam Sokola. Rusíni uznají všechno, ale zůstanou v uctivé vzdálenosti pozorovatelské. Starých Rusínu získali jsme opravdu málo,“³⁹

První jednota vznikla v Užhorodě, kam dorazila počáteční vlna úředníků, živnostníků a vojáků. První schůzi svolali na začátku listopadu roku 1919 pánové R. Heinzl a N. Kožmín. Sešlo se 143 budoucích členů. Následovalo tomuto příkladu město Mukačevo, které v únoru roku 1920 uspořádalo tělocvičný večer a svolalo ustavující schůzi v dubnu. V předsednictvu stanuli pánové Kühn, Velík, Ministr, Malý a Stojan, sešlo se na 81 členů, z nichž 6 jich mělo status hostů. Během roku 1920 se dále zakládaly jednoty v Berehovu, kam usedli do vedoucích pozic sokolové Josef Konáš a Karel Kasalický. V srpnu se sešli nadšenci také v Sevljuši pod vedením bratrů Klestila, Jungmana, Pařízka a Novotného. Tam se již členská organizace co do množství zužovala. Dorazilo jich pouze 34. Odbočkou oddílů v Berehovu se stali sokolníci ve městě Chust. Myšlenka oddělení a založení vlastní jednoty byla dle kroniky již v srpnu, ale samostatnou pobočkou se dle výpisů v archivu stali až v prosinci. Stejně postupovali i českoslovenští vlastenci v Ťačevě a Perečíně. V posledně zmiňované se zasloužili o vznik činitelé Rybák, Červený, Zima, Koblitz, a Kostečka. V září pokračovala tato vlna i do Velkého Berezdného s iniciátory J. Křížem, A. Markem, J. Beránkem a J. Nobilisem. Při nadšeném zakládání nechybělo ani město Svaljava. To v listopadu uvedli v sokolský život Kubíček,

---

³⁸ Národní archiv Praha, ČOS, inv. č. 888, ka 180.

³⁹ Tamtéž.

Lyzák, Vasilij, Kubr a Ejem. V roce 1921 začátkem května se dostali na řadu i noví možná i staří občané Čopu vedeni J. Balášem, A. Dočekalem. O měsíc později se do historie TJ Sokol zapsala i Jasiň a Rachovo, ačkoliv jejich aktivity stejně jako v Mukačevě probíhaly ve jménu sokolského pozdravu Nazdar! už v roce 1920, kdy města vítala zájezd Sokolů z Moravy. Jednotu vedli pánové V. Soukup, Sv. Libosvár, A. Oskar, V. Kubelka, K. Kubeš, J. Jeřábek, J. Stránský aj. Šťáva. Další pobočkou Berehova se v tom roce stala ještě jednota v Dohém.

Původně se všechny tyto vzniklé oddíly hlásily k župě Východoslovenské, ale jelikož zájem, jak je vidno, byl velký, byla v Berehovu založena nová župa, jež dostala jméno župa Podkarpatské Rusi. Starostou stal se bratr Josef Pešek zminovaný školní inspektor v Užhorodu, místostarostou bratr Trost z Berehova, jednatelem bratr Nehasil z Užhorodu, kterého brzy nahradil bratr Kühn z Mukačeva. Náčelníkem byl jmenován bratr Kasalický z Berehova a náčelnicí byla zvolena sestra Kašáková z Užhorodu. Funkci vzdělavatele zastával od toho roku bratr Hajný z Perečina, pokladníkem byl jmenován bratr Aliskievič z Berehova a ze stejného města ustanovila valná hromada zapisovatele bratra Musila. Do výboru byli bez konkrétní funkce přidáni dále bratři Pařízek, Belta, Cihelka, Kubrt. Neopomněli ani funkci revizorů, jimiž se stali bratři Kutiš a Dobíhal. V roce 1921 bylo zapsáno v nové župě 1020 členů, a to ve třech nově vzniklých okrscích.⁴⁰ Během roku 1926 byly založeny jednoty ještě ve Velkém Bočkově a Slatinských Dolech. Po několika dalších letech se k vytvoření dalších sokolských sdružení odvážili i v Buštinu a Iršavě (rok 1931). Mezi posledními pak byla roku 1933 – Svoboda (okres Berehovo).

Podle jmen, která byla uvedena v kronice, (bohužel zaznamenává pouze první tři roky působení Sokola na Podkarpatsku, zda byla zničena, nevíme) můžeme shledat tu skutečnost, o níž mluvil kronikář, a to že zakladatelským elementem byli právě Češi. Rusíni k myšlence rovnosti, volnosti a bratrství ze začátku nepřilnuli. Tělovýchovná jednota simulovala tedy na počátku potřebu

---

⁴⁰ Tamtéž.

Čechů vytvořit zázemí, jež jí na novém území chybělo. Avšak už v roce 1920 vyrazilo do Prahy na všesokolský slet jen 22 rusínských dorostenců s 2 bratry a 8 sestrami. Následovalo je dalších šedesát dva sokolů, kteří si tento svátek nechtěli nechat ujít. *„Výprava celá vyžadovala veliký peněžitý náklad, ale výsledek nahradil vše, neboť družstvo 22 bratří doneslo lipový věnec s červeno bílou stuhou jako vítězství.“*⁴¹

Především na Podkarpatské Rusi plnili funkce Češi a sem tam i Rusíni, svědčí i zpráva pro úpravu řádu lidových družin pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, kdy Rusínské pobočky posílají zprávu, že nechtějí řád ve slovenském jazyce a požadují přepis do jazyka českého a ruského.⁴²

Prvního valného shromáždění v Praze se zúčastnila družina z východu pravděpodobně již před rokem 1924. V Sokolském věstníku z toho roku je vítána nová mladá župa Slovenská, ale Podkarpatskou nevitají, ač členy Podkarpatské župy ze záznamů ze shromáždění dohledat můžeme. Respektive člena jednoho, jímž byl bratr Mlada z Užhorodu. Náhradníkem za něj byl stanoven bratr Malý z Mukačeva.

Valná hromada v Praze nabádala k zakládání jednot v místech, kam ještě Sokol nepronikl a varovala před oblastmi národnostně smíšenými, kde bylo potřeba síly a pevnosti. *„Menšinová či ochranná stránka činnosti sokolské byla položena na pořad jednání valného sjezdu, poněvadž předpoklady tohoto oboru sokolské práce po státním převratu podstatně se změnily.“*⁴³K tématu měl projev bratr Fleischman, který byl oceněn potleskem. Poté dostali slovo všichni členové z žup, kterých se tato otázka týkala. Kupodivu Podkarpatská Rus se jako jediná vzdala slova.

---

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Národní archiv Praha, ČOS, inv. č. 339, ka 101.

⁴³ Tamtéž.

Ve třicátých letech žádají podkarpatské jednoty centrálu Československé obce Sokolské o peněžité podpory. Z tohoto dokumentu je patrné, že župa na východě republiky měla časté finanční problémy. „*Sokolská župa Podkarpatoruská – Užhorod žádala podporu na svoji činnost, tuto podporu doporučuje i Zemský úřad, župa dostala však již na podporách 42 000 Kč.*“⁴⁴ V dokumentu jsou pak zaznamenány dílčí jednoty a částky, které požadovali. U jednot ve městech Čop, Iršava, Ťáčovo a Sevljuš, jsou uvedeny poznámky, že jednotě buď hrozí zánik, nebo je velmi zadlužena. Ovšem počty členů postupně stoupaly a roku 1934 podle Sokolské ročenky byl počet členů sdružených v 18 jednotách 4772, z toho 2832 mužů a 1940 žen.

V malé brožurce nazvané Státní adresář hotelů a kulturní, hospodářský a turistický průvodce v republice Československé, která vyšla již v roce 1921, bylo uvedeno, že v Mukačevě měli již 2 biografy a divadlo, však prostor pro cvičení v té době nikde neexistoval. Za dvacet let působení si ale vlastní sokolovnu byly schopny vystavět pouze jednoty v Svaljavě, Ťáčově, Mukačevě, Berehově. Pokud ale byla budova sloužící pro sokolská cvičení postavena, využívalo ji celé město.

O tom, že sokolstvo bylo úzce propojeno se školou i na Podkarpatské Rusi není pochyb. Vždyť hned první starosta Sokola byl zemský školní inspektor. A kde také brát mladé lidi, kteří by chodili aktivně cvičit. Ovšem bylo tomu i naopak. Nejen, že sokolové oslovovali školou povinné mládežníky, ale také se snažili, aby jejich členové stávali se podporou školství. Když tedy roku 1936 dva učitelé tělocviku, samozřejmě členové Sokola, odcházeli na vojenskou službu, poslalo předsednictvo samotnému starostovi ČOS Stanislavu Bukovskému⁴⁵ naléhavou prosbu. „*abys neobtěžoval si ve věci věnovati důtklivou pozornost a*

---

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Stanislav Bukovský (1889 – 1942) byl český lékař a veřejný činitel, v mládí vynikající závodník a cvičitel. V 1. světové válce byl po těžkém zranění nohy na italské frontě přidělen do vojenské nemocnice na Hradčanech. Po vzniku ČSR pokračoval v sokolské činnosti, v letech 1932 až 1939 byl starostou Československé obce Sokolské. V říjnu 1938 byl povolán do vlády generála Syrového. V souvislosti s úředním zákazem Sokola byl však v říjnu 1941 zatčen a deportován do koncentračního tábora v Osvětimi. Tam zemřel v plynové komoře.

*celou váhou své vzácné osobnosti zakročil u ministerstva školství a národní osvěty v Praze, (...) Je jasno, co to znamená pro další podchycování studující mládeže pro sokolskou věc, zvláště dnes, kdy zdejší komplikované národnostní a politické poměry, o nichž Praha je prabídně informována, jsou spíše na sklonné dráze k iredentismu a nechuti vůči republice.*⁴⁶ Z dopisu starostovy ČOS je znát pozornost, již organizace věnovala práci s mládeží. Právě sokolské myšlenky měly být jednou z výchovných cest podkarpatoruské mládeže směrem k republikánskému cítění. Ze slov je však současně patrná skepse, až obava nad budoucím vývojem, rostoucím napětím v kraji. Podkarpatská Rus na tomto „ideovém“ poli hrála nedílnou roli při vytváření pozitivního obrazu o Československu. Soukromý dopis končí pak slovy: *„Bude tedy velmi důležité, aby na místo odcházejících dvou shora uvedených učitelů byli dosazeni dobří a pracovití sokolové a tím vliv Tyršových ideí na zdejší mládež byl na delší dobu zachován a posílen.*“⁴⁷ Ač se odpověď na tento dopis nesla v naprostém souzvuku a ujištění o neprodlené intervenci ve výše popsané změně, kdo byl dosazen na místa tehdejších odvolaných mladých tělocvikářů, se mi nepodařilo nalézt. Podpora ale stoprocentně toho roku dorazila. Byl jí zájezd mladých sokolů z Moravské župy.

Již v roce 1921 přijeli z Moravy tito sokolové, aby podpořili české spolubratry v sokolské myšlence. Záznamy z roku 1921 můžeme nalézt v archivu Kanceláře prezidenta republiky. Zaznamenáno je, že návštěva dorazila do Užhorodu s 800 cvičenci, kteří předvedli Rusínům nebývalou podívanou. Sjezd měl podpořit ideu sokolstva a hlavně morálně pozvednout začínající úředníky, kteří, v pro ně jistě nelehkém životním období, se o zakládání jednot a družstev snažili ze všech sil. Víceguvernér Podkarpatské Rusi Petr Ehrenfeld prezidentu republiky napsal: *„Sokolský zájezd na Podkarpatskou Rus má nesporně velký kulturní a národní význam, působil imposantně, posílil zdejší Čechy, nadchl pro*

---

⁴⁶ Národní archiv Praha, ČOS, inv. č. 351, ka 109.

⁴⁷ Tamtéž.

význam myšlenky všeslovanské zdejší rusínskou větev,⁴⁸. Hlavní činností návštěvníků však bylo porozhlédnout se po nové zemi. Bylo zorganizováno několik výletů po okolí a to jak vlakem, tak pěšími turami. Rozsáhlou reportáž o druhém výletu stejné družiny na Podkarpatskou Rus z roku 1936 nám zachovala, pravděpodobně v novinách nevydaná, zpráva od Antonína Látala⁴⁹. Tento sjezd se uskutečnil na konci června toho roku. Nám postřehy pisatele dokládají, jaký posun ve svém snažení Češi na Podkarpatsku dokázali, když víme, že v roce 1920 bylo schopno odjet pouhých 22 Rusínů na všesokolský slet a v roce 1936 už byly spolky schopné předvést program na část odpoledne.

Do Užhorodu přijelo vlakem 27. června 4 000 sokolů. Všem bylo zajištěno ubytování ve školách a jiných obecních budovách. Ještě ten den většina trénovala na cvičišti. Už 28. ráno vydalo se obrovské množství Sokolů na cestu městem, aby před společným cvičením vzdali hold u sochy prezidenta republiky a vzpomněli na zakladatele Československé obce sokolské Miroslava Tyrše. „*Sokolstvo ukázalo vzor národní ukázněnosti, demokratického sblížení a upřímného nadšení pro vzdálenou zem Podkarpatoruskou a její lid. Průvod byl vnější propagací sokolské myšlenky a výrazem organizační síly.*“⁵⁰ Tak popsal účastník této akce Antonín Látal průvod Užhorodem. V tomto duchu se nesl i projev vzdělavatele ČOS A. Krejčího, který popsal Sokol jako ukázkou jednotnosti a nedělitelnosti celé republiky. V projevu se mluvčí několikrát zmínil o odkazu Tyrše a o povinnosti každého sokola v době ohrožení vyjít bránit svou zemi. Na tyto narážky v závěru řeči zapsané reportérem zmínil, že moravskoslezští sokolové vždy budou na straně Podkarpatské Rusi a pomůžou jí v jejích nesnázích.

---

⁴⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Víceguvernér Podkarpatské Rusi – zpráva o sokolském zájezdu na Podkarpatskou Rus – Žatkovič – školní inspektor Pešek, inv. č. 233, sign. PR 390.

⁴⁹ Antonín Látal (1892 – 1942) poručík 54. pluku v rakousko-uherské armádě, byl zajat a v Rusku zařazen do Československých legií. Následně stal se podporučíkem. Jeho povoláním v nové republice byla pozice inspektora u Československých státních drah. Byl aktivním sokolem Moravské župy, jeho funkcemi byly vzdělavatel jednoty, vedoucí II. oddělení mužů, redaktor sokolského časopisu *Náš směr*. Po okupaci Československa byl poslán do koncentračního tábora v Mauthausenu a 7. května 1942 byl popraven.

⁵⁰ Národní archiv Praha, ČOS, inv. č. 757, ka 143.

Pokud neohromil Rusíny projev vzdělavatele Krejčího, jistě na ně zapůsobilo sokolské cvičení. V reportáži jsou všechny cviky barvitě popsány a snad někdy velmi detailně popisují chyby a naopak úspěchy cvičenců. Ovšem místní obyvatelstvo, které dle záznamů zaplnilo tribuny do posledního místa, pravděpodobně chyb nezaznamenalo. Závěr celého výstupu je popsán takto: „*Za cvičení několikrát a na konci dlouho a dlouho nebylo obecnstvo k utišení.*“⁵¹

Reportér chválil přípravy, které museli sokolové v čele se starostou užhorodské jednoty bratra Herrera⁵² a starostou Podkarpatské župy bratra Géryka, neboť Josef Pešek v roce 1924 zemřel, zorganizovat. Zpravodaj taktéž vylíčil, jak spolupracovalo s celým sjezdem vojsko, které nejenže střežilo celý průběh, ale i pomáhalo při výdejích jídla. Během sjezdu probíhala v užhorodské škole také výstava místní historie sokolstva a výtvarných prací užhorodských umělců. Během programu vystoupily nejen spolky české, ale slávy v Užhorodě se zúčastnily i spolky ryze rusínské.

A tyto projevy a střípky ze zájezdu nám ukazují, že pravděpodobně práce sokolská byla při svém snažení úspěšná a demonstrace síly, nadšení mladých lidí a prezentace sokolské jednoty dokázala přitáhnout více obecnstva než jiné spolkové aktivit.

Mohlo se zdát, že tyto dny posílily pouto mezi národy žijícími v jednom státě, ale nedokázaly zabránit neustále se rozvíjejícím myšlenkám jinak politicky orientovaných obyvatel podkarpatských měst, a to i u vrchních politických představitelů Podkarpatské oblasti. Když se připravoval X. všesokolský slet v Praze (rok 1938) a jednalo se, kdo z Podkarpatské župy bude do hlavního města vyslán, obával se její starosta Géryk o účast guvernéra Konstantina Hrabara⁵³. Hlavní jeho obavou bylo, že by nově zvolený guvernér nemusel

---

⁵¹ Tamtéž.

⁵² V roce 1937 bratr Herrer odešel jako policejní ředitel do Karlových Varů a správu jednoty v Užhorodě předal Josefu Gérykovi.

⁵³ Konstantin Hrabar (1877 - 1938) rusínský správní úředník, původně řeckokatolický kněz. Již před 1. světovou válkou působil jako člen župního zastupitelstva v Užhorodě, aktivně se účastnil národně

příkládat jejich sletu velkou váhu a toto pozvání by přešel. Obavy, aby Hrabar na sjezd dorazil, vedly Géryka k napsání starostovi ČOS Bukovskému. Prosil jej, aby intervenoval u prezidenta republiky, který by svou vahou mohl se přimluvit u zmíněného guvernéra i viceguvernéra Podkarpatské Rusi, aby na jejich slet zástupci z regionu dorazili, „*považujeme za nezbytně nutné tyto představitele pozvati, ježto sokol je nestranná a nepolitická organizace a může přispěti tím k upevnění a prohloubení jednoty státní i slovanské.*“⁵⁴ Své pohnutky vysvětloval tak, že bude muset pozvat spolky, které se snaží od poboček Sokola oddělit. V dopise popisuje situaci takto: „*Stále se zde vyskytují a usilují snahy, dosud trvající a žádající neústupně povolení sokola ruského odlišením od sokolstva československého – kromě toho jsou zde stále, zatím v nečinnosti, jednoty SÍČ, konečně jednoty DTJ a Orla.*“⁵⁵ Vyjmutí Podkarpatského chorálu z cvičení prostných, které se dle dopisů Rusínů dotklo, nejistota postavení sokolů v Užhorodě, ba na celém Podkarpatí, finanční problémy, dle kterých bylo ohroženo působení Rusínů na sletu vůbec, pronásledovaly bratra Géryka pravděpodobně velkou, zvláště závěrečnou část jeho působení ve vedení této župy.

Po úspěšném všesokolském sletu nastal však poněkud neradostný konec. Nejdříve byla vyhlášena autonomní vláda Augustina Vološina. Sokol se v té době stále snažil vymanit z představ politiků o sjednocení se Síčem či Junákem. Ale po obsazení Podkarpatské Rusi Poláky a Maďary skončila župa Podkarpatské Rusi jako součást Sokola navždy.

---

politických akcí. V únoru 1919 byl zvolen poslancem sněmu tzv. Ruské krajiny, zřízení, kterým se maďarská vláda snažila udržet Podkarpatsko ve svazku s Maďarskem. Po komunistickém převratu v Budapešti se K. Hrabar otevřeně angažoval ve prospěch připojení Podkarpatské Rusi k ČSR. V letech 1921-34 generální ředitel Podkarpatské banky v Užhorodě, 1928-35 starosta Užhorodu. Dne 15. 2. 1935 byl jako nestranný kandidát jmenován třetím guvernérem Podkarpatské Rusi. Ve své funkci neprojevoval žádnou politickou iniciativu, snažil se udržet neutrální pozici mezi rivalizujícími podkarpatskými politickými proudy. Jeho rozhodovací pravomoc byla novým uspořádáním jeho funkce omezena zemským úřadem a viceguvernérem, jehož postavení bylo zachováno.

⁵⁴ Národní archiv Praha, ČOS, inv. č. 757, ka 143.

⁵⁵ Tamtéž.

V lednu roku 1939 podává Herrerovi, bývalému starostovi jednoty v Užhorodě, zprávu o situaci na Podkarpatské Rusi Josef Seibert. Psal, o „pozůstatku“ sokolstva, popisoval chmurnou skepsi, že „pranic snad neznamenal“ a pln rozladění dodal:: „Naše práce pro českou věc zde na pohraničí, neznamenal asi nic?“⁵⁶

Souhrnně lze říci, že Sokol představoval na Podkarpatské Rusi jeden z nejsilnějších projevů prolnutí spolkové činnosti a snahy vytvořit, „vybudovat“ a „posílit“ republikánské, státní a celonárodní cítění. Sokol nabízel jednotící myšlenku, usiloval o propojení sokolské kultury s tvrdým životem Rusínů. Ač na konci roku 1938 pocíťovali jeho představitelé pod dojmem událostí své působení mnohdy jako zbytečné, jistě v mnoha rodinách odchovali za dvacet let generaci, ve které hodnota republiky přece jen opravdově klíčila. Bylo by jistě zajímavé sledovat dále téma organizace sportovního života a jeho prolínání s nacionalismem na Podkrapatí, stejně tak zajímavým tématem by bylo zmapování osudů budov bývalých sokoloven.

---

⁵⁶ Tamtéž.

Matice podkarpatoruská

Spolek, který byl sice zařazen jako spolek Podkarpatské Rusi, sídlil však v Praze a konal charitativní akce za účelem podpory chudých dětí na Podkarpatsku. Spolek vznikl pravděpodobně až v druhé polovině dvacetiletého období první republiky. Jiné zprávy v Národním archivu v Praze chybějí. Roku 1936 se uskutečnila valná hromada, která definovala cíle tohoto sdružení.

„Účelem spolku jest:

1. sdružovati všechny Karpatorusy a vychovávat je na řádné a uvědomělé občany republiky Československé
2. starati se o občany Podkarpatoruské po stránce kulturní a sociální a podporovati je na řádné a uvědomělé občany republiky Československé,
3. nezaměstnaným a sociálně slabým podkarpatoruským rodinám a jejich členům opatřovati bezplatně zaměstnání a finanční pomoc
4. podporovati chudé, školou povinné podkarpatoruské dívky
5. podporovati hmotně i ošacením podkarpatoruské školy
6. zřizovati na Podkarpatské Rusi knihovny a čítárny a opatřovati tyto knihovny českou a rusínskou literaturou
7. zřizovati noclehárny a pomocné stravovací mensy pro nezaměstnané Karpatorusy usídlené v Praze.⁵⁷

Z bodů, které si Matice vytyčila, vidíme, že šlo konkrétně o humanitární pomoc obyvatelům Podkarpatské Rusi, avšak za účelem, který říká již první bod stanov spolku. Budování státu zde probíhá i z jiných společenských skupin obyvatelstva než jen od politických špiček. Spolek sdružuje občany, kteří jsou dobrovolně bez vidiny zisku vedeny k organizaci benefičních večerů, humanitárních a nadačních akcí věnovaných těm nejmenším a nejposlednějším na Podkarpatské Rusi.

---

⁵⁷ Národní archiv Praha (NAP), Národní rada Česká, inv. číslo 770, sign. 299, karton 517.

V čele této organizace stanul Ing. Vl. Bartl a jeho jednatelem se stal Frant. Pokorný. Zemským organizátorem byl zvolen Alexander Vardy, dále se spolek větvil do několika odboček, které již sídlily přímo na Podkarpátí. Spolek byl zkontaktován se školami v Rachově, Bílkách, Velkém Byčkově, Dohém, Suskovu a Barbovu. Ústředí kanceláře umístili členové do domu v ulici Smetanova 9 v Praze na Smíchově, dnešní ulice Kořenského⁵⁸.

V archivu Národní rady české je několik pozvánek a dopisů adresovaných Augustinu Seifertovi následně Františku Ježkovi. Matice se jistě snažila zajistit rozsáhlý program pro nadační sbírky, a tak v těchto dopisech nalezneme mnohá pozvání, opodstatnění činnosti a seznamy dalších osob, které Matici pomáhaly. Jedním z takovýchto dopisů je pozvánka na slavnostní koncert Zdenky Zikové⁵⁹, operní pěvkyně, a filharmonického orchestru pod taktovkou Iši Krejčího k účelu sehnání peněz na Vánoční nadílku pro podkarpatoruské děti. Akce se konala 7. listopadu 1936 v osm hodin večer v rámci oslav samostatnosti Československé republiky ve Smetanově dvoraně Obecního domu hlavního města Prahy. Seznam členů na pozvánce je velmi rozsáhlý a mezi nimi můžeme najít samá jména tehdejších elit, například ministerský rada předsednictva ministerské rady Dr. Ludovít Černo, přednosta Národní a univerzitní knihovny v Praze Dr. Jan Emler, guvernér národní banky československé Dr. Karel Engliš, poslanec Jaroslav Stránský, nebo například první prezident Nejvyššího správního soudu Dr. Emil Hácha. Samozřejmě nechyběl ani seznam pozvaných manželek, mezi nimiž můžeme nalézt titulovanou vdovu po Tomáši Baťovi, velkopřumyslníkovi ve Zlíně, Marii Baťovou.

O rok později uspořádala Matice stejný koncert a pozvala na něj Ms. André Burdina a Mme. Ellen Dosiek, přední pařížské operní pěvce. V dopise je uvedeno,

---

⁵⁸ http://web2.mlp.cz/mapa1938/list_48 staženo dne 18.11.2016

⁵⁹ Sopranistka Zdenka Ziková (1905- -1990) pocházela z Prahy, působila v Lublani, Záhřebu, Vídni od roku 1932, čtyři roky byla členkou Národního divadla. Byla manželkou chorvatského dirigenta Fridrika Rukaviny a získala po něm tehdejší jugoslávské občanství.

že tzv. francouzský večer, který měl navštívit i francouzský vyslanec Victor de Lacroix⁶⁰, bude: „*dostaveníčkem nejlepší – pražské společnosti.*“⁶¹

Všechna jména, jak interpretů, tak pozvaných, ukazují, že příspěvky pro Matici podkarpatoruskou šly z míst nejvyšších a že organizátoři nadačních akcí pro část nejvýchodnějšího koutu země měli výborné organizační schopnosti, minimálně vynikající kontakty nejen na umělce, ale i, jak sami v pozvánce zmínili, na nejlepší pražskou společnost.

Jedná se však o organizaci, která vznikla z popudu českých lidí v Praze a která činila kulturní akce převážně v Praze za účelem posílání peněz a budování zázemí pro nemajetné Rusíny.

Podobně pomáhalo Podkarpatské Rusi i několik pražských spolků, například Dámský odbor československé jednoty pořádal každoročně výstavní trh slovenského a karpatoruského lidového umění pod záštitou ministerstva školství a národní osvěty.

---

⁶⁰ Victor de Lacroix byl od roku 1936 francouzským vyslancem v Praze. V roce 1938 předával Kamilu Kroftovi dokumenty týkající se Mnichovské dohody.

⁶¹ Národní archiv Praha (NAP), Národní rada Česká, inv. číslo 770, sign. 299, karton 518.

Československý červený kříž

Na Podkarpatské Rusi fungovala pobočka Červeného kříže dvojitým způsobem. Za prvé to byly nadační akce, kterými šatila a krmila převážně chudé děti, za druhé sdružovala osoby, které chtěly druhým pomáhat. V knížečce Alice Masarykové z roku 1935 je stručný popis člena spolku: „*scházejí se občané, kteří si hledí svého zdraví a chtějí pomáhati nemocným a slabým. Činovníci spolku se navzájem dobře znají a snaží se pochopit ty, kdo do spolku přicházejí.*“⁶²

V oddílech dorostu bylo zapojeno 22 933 mladých Rusínů dle statistiky ze školního roku 1930/1931.⁶³ Jejich počet rok od roku stoupal, v roce 1929 jich bylo po sčítání uvedeno pouze 16 585.⁶⁴ Jak konkrétně kurzy probíhaly a kdo je vedl na Podkarpatské Rusi se z použitých pramenů i těch sekundárních nedozvíme. V archivu Kanceláře republiky nalezneme však mezi soupisy částek, které byly na východ posílány, seznamy aktivit, na které byly použity peníze poslané od samotného prezidenta. Pobočku této organizace vedla Olga Stránská, která zprávy o aktivitách připravovala.

První akce byla na Podkarpatské Rusi konána roku 1919, o čemž je zmínka v Národních listech. Druhá výprava, o níž jsou již podrobné zprávy ve zmíněném archivu, se konala v dubnu roku 1920. Do převozu zásilky byly zapojeny různé osoby, a to i major a důstojník Československé armády. Na výjezdu se podílel: lékař (jméno nebylo uvedeno, pouze v poznámce se autor textu zmínil, že doktor bude designovaný plukovníkem Fisherem), sestra sociální péče Čs. červeného kříže slečna Fraenklová, malíř V. Mašek⁶⁵, který jel z důvodů: „*zároveň bude připravovati sérii obrázkových letáků, které názorně vysvětlí analfabetům*

---

⁶² MASARYKOVÁ, Alice. Československý červený kříž. Praha, Průmyslová tiskárna v Praze, 1935, str. 6.

⁶³ Činnost dorostu Československého Červeného kříže. *Věstník pedagogický*. Praha, Československý ústav Jana Ámose Komenského v Praze, 1932, s. 136.

⁶⁴ Z dorostu Čsl. Červeného kříže. *Věstník pedagogický*. Praha, Československý ústav Jana Ámose Komenského v Praze, 1929, s. 154.

⁶⁵ Václav Mašek (1893 – 1973) knižní výtvarník a grafik v Praze. Od roku 1918 tvořil obálky k dílům Jaroslava Durycha, Josefa Kopty, Josefa Hory a dalších, nejen českých spisovatelů. Byl autorem prvních plakátů Komunistické strany.

*nejzákladnější pojmy zdravotní péče.*⁶⁶, zástupce Ligy červeného kříže pan Finley Smith s transportním důstojníkem. Skupina, která byla právě poslána, požadovala podporu armády, a tak jim byl na Podkarpatsku zapůjčen automobil generála Pellého⁶⁷. Vagóny značeny nápisy „Pomoc Podkarpatské Rusi“ byly připojeny díky vrchnímu inspektorovi ministerstva železnic Haladovi k běžným vagónům osobních vlaků. Zásilka vezla tisíce košil, kalhot, vest, ponožek a dívčích spodků, stovky kazajek, dívčích šatů a sukní, kabátů, ale i tisíce kil sušené zeleniny, sudů marmelády, tisíce kusů polévkových kostek a rybích konzerv.

Z těchto zpráv vyplývá, že spolek byl organizován pouze v Čechách a jezdil pomáhat na východ republiky. Ovšem tak to nebylo, čehož je důkazem i text z jara roku 1935, kdy ČČK žádal prezidenta republiky o dar pro zájmy Podkarpatské Rusi. Prezident věnoval 50 tisíc korun, které byly využity nejen na opětovné ošacení nemajetných rodin, zejména dětí, ale také na polévkovou akci. Tato akce měla za účel dopřát dětem alespoň jeden týden teplých obědů, a to právě formou polévek. *„Akce byla provedena prostřednictvím místních spolků Čsl. červeného kříže. Již dva měsíce dopředu každý spolek dobře věděl, kolik balíčků s potravinami od nás dostane a měl proto dosti času vybrati rodiny z potřebných ty nejpotřebnější, a o celé akci byl podrobně informován oběžníkem.“*⁶⁸ Bohužel ne vždy probíhalo rozdávání jídla a balíčků místními spolky pro potřebné dle těchto instrukcí. Podkarpatské hlasy v roce 1932 napsaly o podpurné události ve městě Kaliny toto: *„Kuchyně se však diktátorsky ujal správce ruské školy. O své újmě rozhodl, že každý den dostane oběd jedna celá třída a krom toho 10 nejchudších žáků. (...) O obědy,*

---

⁶⁶ Archiv Kancelář prezidenta republiky, Československý Červený Kříž – zásilky pro Podkarpatskou Rus, inv. č. 112, sign. PR 324.

⁶⁷ Maurice César Joseph Pellé (1863 – 1924) náčelník francouzské vojenské mise v Československu, v bojích o Slovensko byl hlavním velitelem československých armád.

⁶⁸ Archiv Kancelář prezidenta republiky, Československý Červený Kříž – vyživovací a ošacovací akce na Podkarpatské Rusi – dary prezidenta TGM – novinové výstřižky (u D 1162/32 je žádost Komitétu dělnické pomoci pro záchranu hladovějících na Podkarpatské Rusi – předseda komitétu, profesor Zdeněk Nejedlý), inv. č. 884, sign. PR 132.

*kteřé sní synkové zámožných gazdů, jsou tak ošizeny chudé děti, které dostanou oběd jednou týdně.*⁶⁹

Spolky na Podkarpatské Rusi byly rozmístěny dle rozpisu zásilek v Rachově, Sevlušči, Královém nad Tisou a ve Slatinských Dolech. Tyto místní organizace sdružovaly například ženy, které dostaly od červeného kříže metry kalika a šily pro potřebné prádlo, nebo dorost, jenž pěstoval většinou na pozemcích škol zeleninu a brambory, které dávaly k dobru do jídel připravovaných pro potřebné. To potvrzuje informace v brožuře o Čsl. červeném kříži od A. Masarykové „S místním spolkem Čsl. červeného kříže je dorost spojen prostřednictvím učitelů. Dorostový odbor spolku si práce učitelstva cení – zavádí internáty, pořádá přednášky a kurzy.“⁷⁰ Při polívkové akci roku 1935 dokonce i členové dorostu (dívky i chlapci) Čsl. červeného kříže za dozoru učitelek tyto polévky sami vařili. (Jídelníček, který byl připraven: pondělí – fazolová, úterý – rýžová mléčná, středa – fazolová, čtvrtek – kroupová mléčná, pátek – fazolová, sobota – rýžová mléčná.) Zde vidíme, že i Rusíni se zapojili do pomoci Rusínům a nebyla to pouze česká snaha pomoci chudým dětem na Podkarpatsku.

Propojení Čsl. červeného kříže se školami je patrné i v další prospěšné činnosti, kterou bylo budování internátů poblíž škol. Zprávy z Podkarpatské Rusi poukazovaly na problém vzdělávání horského obyvatelstva, neboť děti chodily do školy často nesčetné hodiny. Ne každý tak posílal své dítě samotné přes Poloniny, kdy cesta do školy podle dobových zpráv leckdy mohla trvat až 5 hodin, a nechával jej doma. Pokud však dítě nedorazilo do školy, udělil mu ústav pokutu, která nebyla lehce pro chudé horaly splatitelná. Pokud rodiče peněžité trest nevyrovnali, byli poslání do vězení. V časopisu *Naše doba* z roku 1922 se můžeme dočíst následující: „*A tak bývá obec často svědkem toho, že četník odvádí do vězení otce, který neměl v zimě obuvi nebo oděvu pro své dítě.*“⁷¹

---

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ MASARYKOVÁ, Alice. Československý červený kříž. Praha, Průmyslová tiskárna v Praze, 1935, str. 13.

⁷¹ LINHART, J. Kulturní a hospodářské problémy podkarpatské vrchoviny. *Naše doba*. Revue pro vědu, umění a sociální život. Praha, Jan Laichter, 1923, s. 33.

To samozřejmě muselo být pro Rusíny demotivující a raději si jistě odseděli několik dní v teple, než by se více namáhali. Úřady naštěstí brzy shledali, že toto jednání není pro nastolení dobrých vztahů při vzniku společného státu dobrým krokem. A právě například v Jasini, kde tento problém trápil většinu učitelů, nechal postavit Čsl. červený kříž internát, kde dostávaly děti nocleh a stravu a v neděli mohli pak jít navštívit svoji rodinu.

Bezmála stejně hodnotnou činností byla snaha pomoci nemocným lidem. Práci, kterou odvedli na Podkarpatské Rusi doktoři, zpracovává kniha doktorky Mášové. Autorka několikrát zmiňuje Čsl. červený kříž jako nedílnou součást pomoci při vyšetřeních a v boji proti epidemiím. Místní lidé často odmítali pomoc a k největšímu nepochopení docházelo v případech, kdy se lékaři či dobrovolní pracovníci snažili dostat nakažené občany do separace. Užhorodskou pobočku Červeného kříže tak vedl doktor Bohuslav Albert, který byl současně vyslán státem jako, ač zaměřením chirurg, obvodní lékař.

Čsl. červený kříž po vzoru svých činností v Čechách a na Slovensku, chtěl vybudovat síť sociálně lékařských institucí. Mezi nimi měl vzniknout například ústav Ochrany matek a dětí. Při pobočkách Čsl. červeného kříže měli vykonávat činnost dobrovolníci, kteří dle zpráv *„by kulturně a preventivně působily na zuboženého a infekcemi na všech stranách ohroženého horala a zachycovaly by v zárodcích nákazy, které v geometrické téměř řadě se rozvíjejí a podvyživené obyvatelstvo moří.“*⁷² Z ukázky je vidno, že nález byl na Podkarpatsku zjevně mnoho, ale také citace poukazuje na vztah Čechoslováků k novým bratrům. Ten byl jaksi odtažitý a popisoval Rusíny jako naprosto primitivní etnickou skupinu.

Kvůli častým neshodám a nepochopením tak docházelo ze strany Rusínů k odmítání pomoci, neuvolnění potřebných prostor a k slovním útokům. Otázkou je, zda tyto negativní postoje měli pouze Rusíni a nebyli to i Češi a Slováci, kteří svým chováním od pomoci odrazovali.

---

⁷² Tamtéž, str. 36.

Československý červený kříž působil jako nedílná složka spolkové aktivity na Podkarpatské Rusi. Nejen, že sdružoval převážně české občany ku pomoci chudým, ale i významně podporoval novou vládu: „*Důsledky světové hospodářské krize a mimořádné situace, přivoděné novými státoprávními poměry kladou tu nové úkoly na československou vládu a organizace, jež mají za úkol pomáhati*⁷³.“ Mezi těmito organizacemi byl na prvním místě právě Československý červený kříž, což nám dokládá i text knihy *Deset let Československa*, kdy v příspěvku „Péče o mládež na Slovensku a v Podkarpatské Rusi“ je jmenovaná organizace uvedena jako nejzasloužilejší dobrovolnický člen a výčet aktivit, které na východě republiky činila, je velmi obsáhlý. Nejenže propagovala akce na pomoc materiální a vyhledávala ubytování a rodinnou péči potřebným, ale také zavedla poradny pro matky, pro volby povolání, prováděla dozor nad trestně provinilou mládeží a budovala rodinné osady ve Svaljavě, Bočkově a v Jasini. Rodinné osady byly zřizovány pro tzv. úchylnou mládež. Statistika z roku 1927 říká, že: „*byl celkový počet dětí v tomto ústavě 98; z toho počtu bylo: 78 Rusínů, 1 Slovák, 9 Maďarů a 9 židů.*“⁷⁴

Pomoc byla jistě po válce potřebná a nevyhnutelná, nějaká organizace musela přiložit ruku k zlepšení podmínek lidí, kteří se z těžkých životních situací poválečných dostávali mnohem složitěji a zdlouhavěji než v pokrokovějším západě. Ovšem lehce se záchranná dobrovolná intervence mohla proměnit v propagaci československé vlády.

---

⁷³ Tamtéž, str. 38

⁷⁴ *Deset let Československé republiky*. Praha, vláda Československé republiky, 1928, s. 22.

Spolky neutrální

Do této kapitoly jsem zařadila spolky, které vznikly na Podkarpatské Rusi, ale jejich zaměření se netýkalo primárně národnostní myšlenky. Tato sdružení vyvíjela činnost pro zábavu sebe a mnohdy i druhých. Občas se v textech, které shrnovaly činnost toho či onoho spolku, ubírali autoři k tématice státu, ale povětšinou šlo o umělé našroubování československé jednoty na určitý počín. Například když skauti podnikli celoskautskou akci, mluvil autor článku v reportáži z události o budování společného národního díla. Avšak v mnoha případech mladí skauti jistě nevnímali vodácký tábor především jako budování přátelství mezi Rusíny, Čechy a Slováky. Však pravděpodobně jediná skupina, která tyto volnočasové aktivity spojovala hlavně s vlasteneckým příběhem, byl skautský oddíl Alexandra Duchnoviče, který již s touto vidinou rozštěpení skautů dle národnosti do organizace přicházel.

Klub československých turistů

Klub v Čechách započal již v druhé polovině 19. století díky mladým lidem sdružujících se kolem osobnosti Vojty Náprstka. Když vznikla nová republika, přejmenovala se organizace na Klub československých turistů a roku 1921 založili čeští členové KČST Podkarpatskou župu. Začali značením turistických tras ale povětšinou pouze s pomocí českých a slovenských značkařů. Kolik Rusínů a zda nějací pomohli s prvními trasami, není známo. Značkovalo se především v okolí Užhorodu směrem k Užockému průsmyku, následovala polonina Boržava a okolí Rachovska. Roku 1928 byla vyznačena Jubilejní karpatská stezka v délce 343 km. Na ni navazovalo dvaadvacet odboček v celkové délce asi 1000 km, což byl opravdu úctyhodný výkon. Celkem bylo za působení Čechů na Podkarpatsku vyznačeno přes 1300 km značených tras. Podkarpatoruská župa KČST postavila a provozovala 17 vlastních turistických chat a útulen.

Spolek sídlící v župě Podkarpatoruské měl pravděpodobně velké plány. Avšak tyto plány se ne vždy shodovaly s množstvím peněz, které bylo možné do daných projektů vložit. Jak fungování spolku probíhalo a jaké nesnáze často jejich činnost

doprovázely, budu demonstrovat na příkladu úpravy hradu Nevické, který leží nedaleko města Užhorodu, a postavení turistické ubytovny s hospodou pod hradem.

Odbor klubu československých turistů v Užhorodě si roku 1928 najal do správy zříceninu tohoto hradu na 50 let do správy zříceninu hradu Nevické, s ní okolní planiny, podhradí a v podhradí bývalou střelnici, kde sídlil před tím Střelecký spolek. Každoročně dával státu 20 Kčs za pronájem a splácel dluh po zmíněném spolku, který činil k roku 1928 více jak 14 tisíc. Spolek se tím zavázal k udržování hradu, jež se nacházel v havarijním stavu. Ve smlouvě se klub zavázal, že bývalou střelnici upraví na restauraci s ubytovnou, přivede na ono místo vodovod jdoucí až k řece Už a bude neustále na své vlastní náklady udržovat značené stezky k hradu.

Ještě ten rok vydala odbočka v Užhorodě na opravy 30 tisíc korun a několik let je vymáhala po ústředí v Praze. Členové KČST na Podkarpatsku však pravděpodobně nejednali v souladu se všemi stanovami, neboť roku 1932 jim přišel dopis z ústředí od pana Veselého: *„Nemá-li Podkarpatská Rus přijít po stránce subvence v ohledu turistickém na prázdno, jest třeba, abyste vyhověli přípisu ústředního výboru z 21. června 1928 a předložili sem žádost i plány na úpravy chaty. (...) Jednejte tedy dle pokynů ústředního výboru a vše potřebné s urychlením zařídte.“*⁷⁵ Odbor vše řádně poslal, plány na restauraci a celkové zvelebení kolem hradu. Finanční nesnáze se však dále prohlubovaly a zřízen byl prozatímně ke stezkám pouze prostý výčep pod hradem. Ústředí vynaložilo velké částky na další chaty poblíž Rachova a značení úseků pro Poloniny. Veselý tedy užhorodskému spolku poradil, ať požádá ministerstvo obchodu. To tedy tak učinilo a sepsalo: *„Hrad Nevické jest jediným blízkým výletním místem užhorodského obyvatelstva a jest nezbytně nutno, aby byla pod hradem zřízena řádná restaurace, neboť dosavadní výčep jest naprosto nevyhovující, nehledě již k výtkám domorodého obyvatelstva, že dřívější vláda, která měla hrad ve správě, se mnohem více starala o pohodlí návštěvníků než nyní klub turistů.“*⁷⁶

---

⁷⁵ Národní archiv Praha (NAP), Klub československých turistů, Praha, inv. číslo 210, karton 131.

⁷⁶ Tamtéž.

Tato a další slova upozorňující na nevhodnou úroveň kolem hradu pohnula státním úřadem a v dalším dopise ústředí klubu se můžeme dočíst spokojených slov, která hlásají, že ministerstvo kladně vyřídilo jejich prosby.

Malá vítězství střídala další nesnáze a nelze říci, že by klub v tichosti značil stezky a popíjel pivo v nově vybudované restauraci. Noviny Národní osvobození vydaly v červnu roku 1932 článek s titulem Podivná konkurence. Agrární strana, jak později potvrdily i dopisy pana Veselého s užhorodským spolkem, vybudovala turistickou kancelář pro Podkarpatskou Rus, z níž si účtovala 5 Kčs na poštovné za zaslané informace. Zájem o Podkarpatskou Rus dle slov samotných členů klubu v Užhorodě velmi stoupal. Zřízení této kanceláře bylo logickým marketingovým tahem Višnovského, tajemníka Agrární strany na Podkarpatské Rusi. Turisté si často jeho kancelář zaměňovali s KČST a nakupovali u něj pohledy, brožury, mapy.

Klub prosil své ústředí: *„Na tuto okolnost upozorniti a požádati za laskavé urychlené uveřejnění zprávy v nejširším tisku i v zahraničním, že veškeré cestovní informace o Podkarpatské Rusi, Karpatech a pod. sdělí ochotně, bezplatně a spolehlivě v KČST v Užhorodě (Volovec, Mukačevo, Chust, Rachovo) postará se o noclehy, stravování, program cest atd. a že nemají nic společného s kanceláři: “Cizinecká kancelář – Turistika“.“⁷⁷*

Otázkou je, zda se opravdu povedlo konkurenční prostředí regulovat, ale lze o tom jistě pochybovat. Dalších zpráv se nám v archivu o této aféře nedostává. Placená reklama soukromého investora však určitě část klientely KČST vzala a těžila tak z ustavičné dobrovolné práce členů klubu v Užhorodě.

V archivu KČST bylo málo zmínek o konkrétních lidech, kteří se na značkování cest, jejich zvelebování, plánování technických úprav památek, budování turistických chat, podílelo. V textech se však nemluví o Rusínech. Naopak, když je o nich zmínka, zní, jak je i demonstrováno výše z citace dopisu pro ministerstvo obchodu, domorodé obyvatelstvo. Je tedy velmi pravděpodobné, že zaměřením tohoto sdružení bylo čistě zájmem propagace původní myšlenky vzniklé v Čechách

---

⁷⁷ Tamtéž.

a je otázkou, zda byla vůbec v regionu přijata. I samotná filozofie turistiky nebyla Rusínům, pracujících tvrdě ve svém okolí, pravděpodobně nijak vlastní. Cesty ve svém okolí jistě znali a nepotřebovali delších tur. I dnes, když jsem se na Podkarpatské Rusi ptala, zda lidé chodí po značených cestách, bylo mi odpovězeno, že turistické cesty spravují spíše osoby, které na Podkarpatsko vozí turisty, zejména stále českou klientelu.

Avšak i tyto zlomky informací nám ukazují, jak chtěla nejen vláda, díky svému kladnému a rychlému vyřízení žádosti pro hrad Nevický, ale i sdružení československých turistů ukázat, že Československo se stará o své památky, rádo putuje po „své“ zemi a navštěvuje historii a přírodu spjatou s Podkarpatskou Rusí. Klub pokračoval v pozvolném růstu členské základny, která dosáhla v roce 1938 v župě Podkarpatoruské 8 odborů a 1 183 členy.

Dnes se opět zraky Čechů, jak jsem již zmínila, obrací na Podkarpatsko a před dvěma lety vyšel článek na webových stránkách www.podkarpatskarus.net, kde se kopíruje obraz tolik let starý: „*Skupina českých, polských a ukrajinských nadšenců s pomocí projektu vlády ČR vyznačila od roku 2008 na Podkarpatské Rusi již přes 1300 km letních turistických tras. Loni i letos se na výrobě turistického značení podílel rovněž odbor KČT Dolní Dobrouč 2009 nejen svými prostředky, ale zejména také finanční podporou Pardubického kraje v rámci programu „Podpora rozvoje zahraničních vztahů Pardubického kraje na rok 2014 s důrazem na partnerské regiony“.* Projekt KČT Dolní Dobrouč 2009 nese název „Obnova Jubilejní karpatské stezky z Užhorodu do Žděníva“ a letos byla díky němu vyznačena například trasa Něvické - Tury Remety - Lumšory.“⁷⁸ což taktéž dokládá, že tehdejší práce byla především pro české turisty, čemuž není jinak ani dnes.

---

⁷⁸ [http://www.podkarpatskarus.net/](http://www.podkarpatskarus.net) staženo 15. 9. 2016

Skauting

Významným počinem na Podkarpatské Rusi bylo i zavedení skautingu do běžného života. Oproti například loutkářským oddílům byl skauting více zaměřen na vtažení mládeže všech národních skupin do svých řad. První zaštiťující schůzi všech oddílů byla valná hromada roku 1925, která se konala v Užhorodě. Zde byly představeny všechny oddíly a vedoucí těchto frakcí. Místonáčelníkem celé skautské organizace na Podkarpatské Rusi byl Antonín Rozsypal⁷⁹ (viceguvernér Podkarpatské Rusi). Ve svém projevu uváděl, že skauti pořádali několik letních táborů, se kterými byl velmi spokojen, ale chyběla mu v tu dobu činnost během zimního období.

Za rusínské skauty vystoupil na schůzi Leonid Bačinský⁸⁰ a uvedl, že je sjednána větší součinnost se skauty z Prahy. Vedoucími oddílů byly dle jeho slov převážně učitelé a žáci nejvyšších tříd, a to celkem 75 %. Rusínských oddílů vzniklo do roku 1925 na Podkarpatské Rusi 18 s 538 členy, převážně ve větších městech jako byla Užhorod, Chust, Mukačevo, Jasiňa, atd.

Maďarských skautů bylo méně než v jiných oddílech. Jejich činnost se omezila pouze na město Berehovo, kde byl jeden oddíl dívčí (25 členek) a jeden chlapecký (38 členů). Z maďarské větve se jako samostatná jednotka oddělil skautský oddíl v Užhorodě, který se nazýval Old boys-skouts. Vznikl při 5. ročníku gymnázia v Užhorodě a sdružoval jak Rusíny, Maďary, tak i Čechy. Přes rok převážně nefungoval, neboť jeho zakládající členové odešli na učení do Bratislavy, Prahy a Brna, ale každé léto pořádal pro věrné členy letní tábory. Roku 1925 jich na 30 dní do blízkosti hradu Kovasova vyrazilo 28 členů. „*S důkladností a praxí pěti*

---

⁷⁹ Antonín Rozsypal (1866 – 1937) český správní úředník. Po vzniku ČSR se stal okresním hejtmanem na Kladně, kde čelil v roce 1920 komunistickému puči. Roku 1923 byl jmenován viceguvernérem Podkarpatské Rusi, jímž byl do roku 1928, následně zastával funkci zemského prezidenta. Roku 1936 na nátlak autonomistů musel svou funkci opustit a odstěhoval se zpět do Čech.

⁸⁰ Leonid Bačinský (1896 - ?) haličský a ukrajinský politický a kulturní činitel. V letech 1923 – 1929 byl profesor Ruského gymnázia v Berehově, organizátor rusínského skautského hnutí, redaktor novin Plastun, autor četných skautských příruček, brožur o moderním hospodaření na vesnici, drobném podnikání a spoření. Byl horlivý propagátor ukrajinského radikálního nacionalismu a roku 1929 byl za protistátní činnost vyhoštěn z republiky.

*tábornických let vybuřoval své stany, s hřejivou láskou a opravdovým bratrstvím zapálil svou Vátru společně se skautskou rodinou českých vodních skautů a židovských bratří Kadminah.*⁸¹

I židovská menšina se aktivně zapojila do budování skautské základny stejně pečlivě jako ostatní národnostní skupiny. Ve skautských listech byla prezentována jako organizace sídlící při 6 větších městech s počtem 197 skautů, 42 skautkami a 157 vlčaty (dětskými skauty jak chlapci, tak děvčaty). Hlavou židovských skautů byl inženýr O. Propper, který byl v Americe a myšlenku přebíral již tam. Snažil se také spojit své oddíly s oddíly na Slovensku a roku 1925 také uspořádal v Košicích sjezd k „upevnění přátelství“. Zajímavou zmínkou z jeho roční zprávy je příspěvek Českého červeného kříže, který ročně pomáhal této skautské organizaci 10 kilogramy kakaá.

A neposledně se vytvořil na Podkarpatské Rusi i český vodní skautský oddíl pod vedením J. Kadlece, který počátkem roku 1926 čítal 102 členů, včetně pěti členného dívčího oddílu Libuše se sídlem v Užhorodu. Neobvyklým jevem byl fakt, že tentokrát Rusíni pomáhali českým skautům, aby jejich vodní počínání vůbec mohlo započít, to znamená postavit loď. V české skautské výroční zprávě je zaznamenáno: *„Nejvíce k zaopatření nám v loňském roce pomohla župa Podkarpatská darováním potřebného dřevěného materiálu, z něhož vybudovaly české oddíly celkem 5 člunů jednosedadlových 4 m dlouhých, 2 veslice dvousedadlové 4 m dlouhé a 2 veslice šestisedadlové 6 m dlouhé.*“⁸² Díky tomuto počínu můžeme konstatovat, že započala éra zážitkového sjíždění řek, neboť do té doby byly řeky splavovány pouze voraři, kteří převáželi z lesů dřevo do údolí. Nutno však říci, že prezident Masaryk posílal na podporu rozvoje skautské myšlenky ročně 10 tisíc korun, což jistě nebyla pro celou podkarpatskou skautskou organizaci malá částka. Prezident republiky také od nich roku 1926 obdržel čestné členství Svazu skautů na Podkarpatské Rusi. Jiné úřady však skauting tolik

---

⁸¹ Archiv Kancelář prezidenta republiky, Svaz skautů na Podkarpatské Rusi – žádosti o podporu – blahopřejné projevy – časopisy, inv. č. 882, sign. PR 30.

⁸² Tamtéž.

nepodporovali, maximálně částkami dokonce až 3 tisíc korun, načež výdaje vycházely např. v roce 1924 na 45 tisíc.

Dle zpráv, které jsou uchovány v archivech, můžeme usuzovat, že v oblasti skautingu se všechny národnostní menšiny i většiny na Podkarpatské Rusi byly ochotny semknout k jednotnému cíli a nebyla to dominanta ani česká, ani rusínská, ba ani maďarská či židovská. Rok 1925 to také v tomto duchu komentuje PhDr. Božetěch Pešek, který pomáhal zakládat Svaz Skautů na východním cípu republiky: *„Tuto konsolidaci vidím ve skutečně svorné, po pět či šest let konané práci skautských pracovníků různých národností. Vidím ji dále ve skutečné nefiktivní jednotě všech skautů po celé Podkarpatské Rusi,“*⁸³ Skauting byl tedy jednotně fungující skupinou, která splňovala kulturně rozvíjenou činnost pro všechny mladé příznivce.

Skauti časem začali vydávat i svůj vlastní časopis Desky „Skaut“ pro rusínskou mládež. Časopisy byly kompletně pouze v rusínštině a obsahovaly reportáže z letních táborů, zájezdů, popisovaly tvorbu zálesáckých aktivit. Tyto časopisy byly pravidelně zasílány do Kanceláře prezidentu republiky.

Roku 1929 uspořádali skauti ku příležitosti desetiletého jubilea připojení Podkarpatské Rusi k Československu honosné oslavy ve městě Berehovu 27. května a 16. června v Mukačevě. Oslavy spojily s propagací skautingu u mladých lidí a každá slavnost byla ukončena večerními vystoupením skautů, většinou šlo o národní zpěvy a tance. Následně od začátku července probíhal jubilejní tábor ve Voročově (dnešní obec Vorochovo), poblíž řeky Už, jehož účastníky byly všechny národnostní skautské skupiny. *„Táborové ohně byly dostaveníčkem všech účastníků tábora. Národní zpěvy a tanci zprostředkovali bratrskou lásku mezi národními skupinami a radostně učil každý skaut heslo, zpěvy druhého.“* Zhodnocen byl tento tábor všemi účastníky za velmi povedený, během tábora učinily různé skupiny výlety na Poloniny či do Kvas, kde se konal vodácký tábor. Vedoucím jubilejního tábora se stal Dr. F. Szerényi.

---

⁸³ Tamtéž.

Provoláním jubilejních oslav byla myšlenka uskutečnit skautský park u řeky Boržavy. Tento park byl opravdu vybudován a v říjnu roku 1930 byl poslán prezidentu republiky dopis, zda by povolil, aby tento park byl nazván Masarykův skautský park. Cílem bylo vytvoření střediska, kde se měla podkarpatská mládež rozvíjet a vzdělávat. Následně tam byla naplánována chata pro lesní školu a turisty. Ministerstvo veřejného zdraví a tělesné výchovy na tuto aktivitu nepřispělo a ani nepomohl pan prezident. *„Domnívám se, že částku může Svaz na uvedený účel sehnati také odjinud a není třeba, aby pan president i tentokrát přispěl, nehledě ani k tomu, že by se tím mu jaksi naznačilo, aby nespoléhal na příspěvek pana presidenta při každém svém počínání.“*⁸⁴ Zda byla chata postavena, není známo. Každopádně v turistickém průvodci z roku 1932 bylo za jediné místo, kde by se dalo přespat v blízkosti Boržavy, uvedeno turistická chata Klubu českých turistů v Gembě či soukromě až ve Volovém.

V polovině třicátých let měl skaut na Podkarpatské Rusi 4686 členů, z nichž bylo pouze 120 Čechů a 3 280 Rusínů. Ve skautingu se tedy zcela povedlo vybudovat volnočasový, mládežnický spolek, který sdružoval většinově mladé Rusíny, a který s heslem „služba bližnímu“ nejen napomáhal organizovat volnočasové aktivity pro děti a dospívající, ale který vedl též k formování občanských postojů a k československému patriotismu.

V roce 1928 však vznikl další oddíl skautů s oficiálním názvem Ústředí ruských skautů Alexandra Duchnoviče.⁸⁵ Spolek sestával z řeckokatolických Rusínů, kteří se během roku 1931 stali autonomní jednotkou Svazu junáků a skautů v RČS. Odbočka těchto Rusínů sídlila dle záznamů ze slovenských kronik i v Prešově.

S osamostatněním tohoto oddílu jiné skupiny nesouhlasily. Ve správě z roku 1929 tak stojí: *„Registrace ruských oddílů (Duchnovič) nebylo řádně provedeno. Pokusy a snahy ruských skautských vedoucích organizovati se samostatně jako svaz (sojuz)*

---

⁸⁴ Tamtéž

⁸⁵ DUCHNOVIČ Alexandr (1803 - 1865), řeckokatolický kněz, karpatorusínský obrozenecký činitel, buditel, básník, spisovatel, novinář, vydavatel, historik. Zakladatel první rusínské knihovny.

*ruských skautů jménem A. Duchnoviče nemohli jsme schvalovati.*⁸⁶ Avšak po dvou letech se tento spolek od Svazu junáků a skautů Republiky československé přesto osamostatnil. Tento oddíl se vymykal i ve svých činnostech a zaměření celkově. Snažil se spíše utvořit kulturní skupinu proruský smýšlejících mladých lidí než jednotnou, československou, „nenárodní“ skupinu.

Během třicátých let se činnost právě těchto skautů ze spolku A. Duchnoviče rozrostla o zimní aktivity, což jiné skautské spolky zatím neprovozovaly, a to konkrétně o lyžařské kurzy. O jejich podporu prosily roku 1936 prezidenta republiky: *„Spolek hodlá v zimních měsících uspořádati instruktorské kurzy. Ježto je však bez prostředků, žádá o subvenci. Nelze tvrditi, že by ev. udělené podpory bylo zneužito pro politické účely.*“⁸⁷ Peníze na kurzy byly poslány, ale zmínka o politických účelech nebyla nijak bezvýznamná. V Archivu Kanceláře prezidenta republiky lze nalézt několik zpráv, které zpracovávaly politické aktivity oddílu. Československé četnictvo neustále psalo relace o podezření, že oddíl je zcela ovládnán Dr. Štěpánem Fencikem, politikem rusofilské orientace, který zastával dlouhou dobu funkci předsedy kulturní-osvětové Společnosti Alexandra Duchnoviče, od roku 1935 dokonce i pozici poslanec Národního shromáždění. Podezření, že Fencik plánuje protistátní akci ku odpojení Podkarpatska od Československa, se ukázalo správným a roku 1938 obviněn z protistátní činnosti, stačil však utéct do Budapešti. Roku 1939 se stal poslancem maďarského parlamentu a roku 1946 byl v Užhordě popraven.

---

⁸⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky. Svaz skautů na Podkarpatské Rusi – žádosti o podporu – blahopřejné projevy – časopisy, inv. číslo 882, sign. PR 30.

⁸⁷ Tamtéž

Včelaři

Nebývalým obrozením prošli podkarpatscí včelaři. Činnost dříve opomíjená, nebo spíše pouze doma provozovaná, se stala součástí každodenního života mnoha Rusínů. Popis včelařství před vznikem Československé republiky z úst podkarpatských zněl takto: „*V tomto tichém zákoutí (Podkarpatské Rusi) byla osvěta selského obyvatelstva tak zanedbaná, že nemohla odpovídati ani nejprimitivnějším formám hospodářství vůbec a tím méně odpovídala hospodářství včelařskému.*“⁸⁸ Brzy se však ve východním koutě republiky začaly dít včelařské divy.

Na začátku dvacátých let začaly vznikat organizace inspirované českými včelařskými svazy. Nejznámějším byl spolek Roj. Dělal osvětu rusínským včelařům, zakládal vlastní kurzy a nechal s pomocí českých nadšených včelařů založit i včelařské noviny, zvané Podkarpatské pčolarstvo. Periodikum mělo vycházet jednou měsíčně, což se velmi brzy stalo nejen kvůli finanční složce, ale i přispěvatelské lenosti nedostižným ideálem. Obvykle mívalo mezi 16 – 24 stranami, které se zabývaly odbornou stránkou chovu včel, domácí přípravou a informacemi o nejmodernějších včelařských postupech. Často texty doprovázely názorné obrázky, jak pracovat s rámkou, jak lisovat med, jak si vyrobit voskovou mezistěnu. Včelaři pravděpodobně stáli o to, aby se chovu včel naučili již mladí lidé, a tak vydávali občas přílohu Pčolka, která byla zaměřena na mládež.

V roce 1923 vyšel první díl časopisu Podkarpatské pčolarstvo, který se hned v úvodu obracel na československé včelaře a děkoval jim: „*Stále s velikou radostí sledovali jsme krásný rozvoj Vašeho včelařství, zpozorovali jsme jeho vysoký kulturní pokrok, jak po stránce organizační, tak i vědecké, což provázáno bylo dlouhou pilnou prací Vaší. Za příkladem Vaším, snažíme se i my podkarpatscí včelaři, povznést svou kulturu.*“⁸⁹ Jasným odkazem a nápodobou československých včelařů se spolek Roj rozjel ten stejný rok na 3. sjezd československých včelařů do Košic. Pilnou prací se o dva roky později, tedy roku 1925, uskutečnil i celostátní

---

⁸⁸ Podkarpatské Pčolarstvo. Užhorod: Kapitulna hrad, 1923, roč. 1., č. 1.

⁸⁹ Podkarpatské Pčolarstvo. Užhorod: Kapitulna hrad, 1923, roč. 1., č. 1.

sjezd v Užhorodě. Při této příležitosti byly uspořádány kurzy včelařů pro mladé začínající včelaře, ale i pro muže a ženy bez výjimek po celou dobu kongresu. Kolik se jich nakonec zúčastnilo, bude pravděpodobně zaneseno v archivech ve městě Berehově, neboť karton s názvem Tovaryštvo Roj bylo uvedeno v soupisu archiválií. Dle zdrojů z časopisu Podkarpatské pčolarstvo je patrné, že začátkem roku 1925 obdržel spolek 169 přihlášek a přihlašování bylo možné až do prvního dne kurzů.

Nemalým počinem Rusínů byla i výstava, která probíhala během sjezdu. Výstava to nebyla první, jednu takovou už podkarpatscí včelaři připravili v roce 1923. Byla pětidenní a během ní proběhly i odborné přednášky a semináře. Při sjezdu však výstava trvala 12 dní. Fotografie, jak vypadala kupříkladu stěna o medonosných květinách, je umístěna v přílohách.

Sjezd byl zahájen 14. srpna 1925 slovy předsedy spolku Roj inženýra Hajného, který ve svém proslovu poděkoval ministerstvu zemědělství. V dalších bodech pak nastínil situaci včelařství na Podkarpatsku a zahájil diskuzi o úloze včelařství jako nezadatelné složce národního hospodářství ve všech slovanských státech. Mezi body se skrývaly jasné požadavky ku podpoře rusínského včelařství: „*Celostátní sjezd jakožto nejvyšší autorita včelařská přesvědčí se na místě o našich potřebách:*

- *uzná nutnou potřebu včelařského instruktora pro Podkarpatskou Rus*
- *doporučí úřadům k podpoře náš odborný časopis, který je v tak těžkém materiálním postavení, že může každou chvíli zaniknout*
- *stvrdí nutnost poskytnouti podporu zemskému včelařskému sdružení, aby bylo možné provésti náležitou organizaci jak všech včelařů, tak i veškeré včelařské práce*
- *uzná potřebu postarati se o státní podporu pro dílnu na výrobu včelařských potřeb, již zakládá zdejší včelařské družstvo Roj, ale pro nedostatek hmotných prostředků nemůže ji úplně provésti*

- *uzná potřebu zřízení stálé včelařské odborné školy na Podkarpatské Rusi i každoročních letních včelařských kurzů*⁹⁰

Z citovaných slov předsedy spolku Roj je evidentní, že včelařství na Podkarpatsku volalo po větší státní, hlavně hmotné podpoře. Že se podkarpatští včelaři k sjezdu upínali a věřili, že po jeho skončení se celá situace vylepší, bylo evidentní v předchozích ročnících časopisu Podkarpatské pčolarstvo. Doslova v posledním čísle z roku 1924 autoři článků psali: *„Celostátním sjezdem a výstavou budiž ukončeno období zanedbanosti, primitivismu, zaostalosti v tomto odvětví našeho hospodářství a od času sjezdu výstavou počínaje se doba plánovité a cílevědomé práce k radikálnímu zlepšení dosavadního stavu.“*⁹¹

Jak celý kongres dopadl a jaká pozitiva či negativa si s sebou odnesl, můžeme jen spekulovat. Jisté je, že časopis, o jehož tíživých podmínkách se Ing. Hajný na kongresu zmiňoval, brzy zanikl, ale včelařství, doufejme, kvetlo dál. Ještě koncem dvacátých let vycházejí odborné studie o včelařství na Podkarpatské Rusi a o inovacích, které na místě probíhají.

Včelařství se taktéž probudilo až zásahem československého vedení, ale nutno říci, že ve spolku Roj a včelařství vůbec převažovali Rusíni, kteří chtěli vybudovat na Podkarpatské Rusi stejně silnou pobočku, jaká byla v té době již jinde v Evropě.

---

⁹⁰ Podkarpatské Pčolarstvo. Užhorod: Kapitulna hrad, 1925, roč. 3, č. 9. – 10.

⁹¹ Podkarpatské Pčolarstvo. Užhorod: Kapitulna hrad, 1924, roč. 2, č. 10. -11. -12.

Loutkářství

Loutkářská činnost byla více než samotnými Rusíny provozována především Čechy, kteří sem přicházeli. Ti zakládali i první soubory. Charakteristické je, že oddíly byly napojeny především na Československou obec sokolskou (ČOS).

Pravděpodobně však byly zakládány velmi sporadicky a až na výzvu vedení ČOS předložily roku 1929 do Prahy zprávu o místech, kde loutkářské oddíly vznikly. Mezi prvními byl oddíl v Užhorodě, Chustu, Rachově a Velkém Berezném. Tuto zprávu vytvořil bratr Dr. Veselý prostředník Loutkářské unimy (Unima byl mezinárodní loutkářský svaz: Union Internationale des Marionettes) a zprávu podepsal profesor Tomášek, župní důvěrník a učitel na gymnáziu v Užhorodě.

Zpráva obsahovala počet lidí, kteří se o divadlo starají. Spolu s režisérem, který také pomáhal při stavbě scény, potřebovala společnost i správce dílny, který se staral o inventář, světla, další divadelní zařízení, rekvizity. Popřípadě tento správce navrhoval změny, upravoval a vyřazoval nepotřebné divadelní pomůcky. Loutkářský oddíl vyžadoval hospodářského správce, který měl v gesci úklid všech místností určených pro obecnost, dbal na zachování zásad bezpečnosti při představeních a taktéž navrhoval úpravy, opravy těchto prostor. Správcem loutek byla pak osoba, která loutky dle dané hry pozměňovala, nově líčila a oblékala po dohodě s režisérem. Nutné bylo sehnat i elektrotechnika, který dbal na dobrý chod elektrických vodičů a světel. Ostatní členové loutkářského odboru byli bez funkce, ale na příkaz režiséra měli povinni pomáhat v jakékoliv činnosti. Nejzajímavějším postem byl režisér. Dle popisu pana Veselého mohl být režisérem naprosto kdokoliv. A to i nečlen loutkářského odboru, stačilo, pokud byl doporučen a schválen členy souboru. Měl právo hru řídit po umělecké stránce a všichni členové se museli jeho přání podrobit.

Všichni členové byli odpovědní za řádné konání svých povinností v souboru. Ředitel odboru byl za své jednání odpovědný pouze odboru. Ve stanovách, které měl odbor vyjmenovány, bylo uvedeno, že všichni členové musí docházet na určené zkoušky, pokud nebudou moct, musí se dle společenské slušnosti řádně omluvit. Představení musela být oznamována členům nejméně 14 dní dopředu a nejpozději

tři dny dopředu svolána zkouška. Ve stanovách bylo i uvedeno, že kouření v divadelních prostorách je policejně zakázáno.

Členové loutkářské župy podkarpatoruské se neúčastnili však nijak aktivně při sjezdech všech žup. Otázkou je, zda nebyli dostatečně zváni, anebo neměli finance na výjezdy do Prahy. Každopádně na výjezdní soustředění, kterých bylo 8 během roku 1929, z Podkarpatské Rusi se přihlásilo pouze pět loutkářů na čtrnáctidenní kurz a čtyři na kurz letní.

Možná to cítili i sami členové Podkarpatské župy, nebo byli z výboru ČOS, který občas posílal dopisy upozorňující na nepřesnosti ve zprávách a také dopisy s prosbami, aby alespoň ke konci každého roku zaslali podrobné zprávy o činnosti v loutkářských oddílech, svolali sjezd župy Podkarpatské Rusi na 13. ledna 1931. Práce odboru do dalších let byla vytyčena takto:

- 1) *Bdíti nad úrovní loutkových divadel v župě*
- 2) *Zříditi pro ně poradnu*
- 3) *Udržovati je v činnosti*
- 4) *Podporovati zřizování nových loutkových divadel*
- 5) *Pořádati soutěže v představeních, kursy, výstavky*
- 6) *Získati všechny loutkáře župy pro dopisování v župním sokolském věstníku /vzdělavateli/*
- 7) *Zříditi knihovnu loutkové literatury, půjčovnu zvláštních pomůcek a loutek*
- 8) *Navazovati styky s loutkáři jiných sokolských žup*
- 9) *Věnovati pozornost loutkám na prsty /maňáskům/⁹²*

Z programu je evidentní, že loutkáři ještě neměli jednotnou správu, chyběli jim lidé, kteří by přispívali články do časopisů obce sokolské, neměli žádnou knihovnu, kde by mohli brát inspiraci na nové divadelní kusy. Nepodporovali zatím soutěživost mezi spolky v župě.

---

⁹² NA, ČOS, karton č. 183, Loutkářský seznam 1929-1935.

Zvolenými představiteli loutkářské župy se stali: bratr Josef Tomášek z Užhorodu jako župní loutkář, jeho náměstkem bratr Josef Cmíral z Užhorodu, člen výboru za I. okrsek byl od toho roku bratr Trávníček z Velké Berezné, za II. Okrsek bratr Květoň z Mukačeva, za III. okrsek bratr Slavík z Chustu. Všechna jména jsou ryze česká a je tedy patrné, že loutkářský odbor v tuto dobu zcela ovládala česká menšina na Podkarpatské Rusi. Nenašla jsem statistiku, v jakém poměru byli učitelé v loutkářské župě Podkarpatské Rusi zastoupeni učitelé, ale na sjezdu loutkářů v Československé republice v Praze roku 1929 bylo uvedeno, že dle statistik Ústředního spolku československých profesorů největší počet v loutkářských souborech zastupovali učitelé měšťanských a obecných škol. Je tedy velmi pravděpodobné, že tento trend osazenstva oddílu probíhal i na nejvýchodnějším koutu republiky.⁹³

V několika dopisech, které si mezi sebou loutkáři na Podkarpatsku zasílali, je uvedeno, že nejdiskutovanějším problémem bylo zřízení knihoven pro divadelní účely a zajištění zkušeben, které povětšinou byly umístovány do školních učeben. Ve zprávě z valné hromady bratra Josefa Tomáška z Užhorodu, který byl zaslán roku 1930 do oddílu v Chustu, je poznamenáno: „*Mimo jiné usneseno požádat školský odbor o vypracování jednotných podmínek, za jakých mají býti propůjčovány místnosti pro lout. divadla*“⁹⁴. Je vidno, že budovy škol vystavěné v podkarpatských městech, sloužili nejen k vyučování, ale i ke kulturnímu vyžití československých občanů. V tomto dopise můžeme dále nalézt poznámku o loutkářské podzimní škole pro veřejnost, která se měla konat v Užhorodě. Společnost loutkářů tedy nefungovala aktivně pouze v uzavřené společnosti, ale otvírala prostor pro všechny, kteří měli o tuto činnost zájem.

Loutkářství mělo koncem roku 1930 již mnoho poboček, ale dle jmen, která se v seznamech objevují, se stále činili v této oblasti převážně Češi. Rusíni pravděpodobně neměli zájem, anebo k této činnosti nepřilnuli jako k jiným. Statistiky říkají, že roku 1928 bylo v Československé republice 2306 loutkových

---

⁹³ NA, ČOS, Divadelní odbor, inv. č. 900 – 905, karton 183.

⁹⁴ Tamtéž.

scén, které zahrnovaly jak soubory školní, sokolské, tělovýchovné dělnické jednoty, orelské a soukromé divadelní. V Čechách bylo odehráno více jak čtyři tisíce představení. Na Podkarpatsku za ten rok se jich odehrálo 80.⁹⁵ Zde je tabulka, která popisuje, jak fungovaly loutkářské scény roku 1930 právě na východě republiky.

jednota	vedoucí	Zástupce	počet představení v roce 1930	Počet herců (pomahatelů)	nejúspěšnější hra	prům. návštěvnost dospělí diváci	prům. návštěvnost dětská diváci	pozitivní souboru	co divadlu škodí
Užhorod	Em. Pařzek	Jos. Merta	21	7 + 2	Čech: Fiition	40	164		
Rachovo	Fr. Vopěnka	Jar. Ceip	13	10	Schweigstill: Jak kašpárek napálil čerty Na stříbrné pavučině	4	35		
Slatinské Doky	Jos. Košárek	Al. Škola	12	20	Schweigstill: Čerti na hradě	20	10		vzdálená sokolovna
Veliký Bočkov	Karel Vrbatý	Ant. Vlček	10	16	Vopršal: Domovina Drozd: Honza pánem	20	60		nezájem rusínského publika o české hry, schází jim hry v jazyce podkarpatoruském
Perečín	Ol. Zima	Mar. Štraubová	9	8	Stoklasa: Princezna Pampeliška Průcha: O zakleté labuti	15	100	zájem české školy	nevhodná místnost, žádná župní knihovna
Iršava	Ant. Rukavička	Miloš Bovovka	9	8	Vopršal: Učeň černokněžíkův Šelba: Kašpárek jeruzalém	25	100		nezájem židů

⁹⁵ Loutkářství na Podkarpatské Rusi. *Věstník pedagogický*. Praha, Československý ústav Jana Ámose Komenského v Praze, 1929, str. 78.

Sevluš	Anežka Vaňková	Josef Zima	8	9	Habusbergová: Za štěstím	10	48		vlhká a studená místnost tělocvičny české školy
Chust	Václav Slavík	Josef Šebek	7	10	Sojka: Učeň černokněžníkův	25	100		bojí se, aby divadlo nebylo nečinné, dostali výpověď v budově školy
Velký Berezný	Jos. Trávníček	Václav Ambrož	2	4					
Berehovo	Václav Kuba			6	! divadlo se zařizovalo, začalo hrát až roku 1931				mají velmi malou místnost – nezájem české školy
Jasiňa	divadélko není pod ČOS, je zapůjčováno br. Holešovským								škrta se ze seznamu
Mukačevo	Jednota divadlo nemá, členové účinkují pod Šk. Legionářů, zamýšleno divadélko zakoupit								

Činných loutkářských divadel bylo 10 a jejich nejhranějšími – nejúspěšnějšími kusy byla díla českých autorů. Dle záznamů byla průměrná návštěvnost dětských diváků opravdu veliká. Aktivních členů souborů bylo ke konci roku 100 osob. Pozitivní bylo, že na divadélka chodilo poměrně hodně dětí.

Překvapivé však je, proč zakladatelé loutkářských spolků na Podkarpatské Rusi volili ryze české hry, které sepsali převážně čeští autoři. Tématika pohádek byla taktéž českého charakteru a neodpovídali literární a „pohádkové“ tradici Rusínů. Když jsem si dělala osobní „výzkum“ v Zakarpatí dnes pouze však u pěti profesorů z Východoevropské slavistické univerzity v Užhorodě, byla odpověď na otázku: Jakou tematiku mají vaše pohádky, vždy stejná. Pohádky pro Rusíny jsou příběhy o chudých lidech z hor, kteří přehytračili bohaté pány, anebo svou bodrou duší pomohli nějakému zvířeti, které se jim odvděčilo. Na dotaz, zda čtou dětem pohádky o čertech a jiných nadpřirozených bytostech, byla odpověď negativní.

Z repertoáru loutkářských divadélek vyplývá, že režiséři či dramaturgové se přidržovali „klasického“ českého loutkářského repertoáru, který místnímu, rusínskému obyvatelstvu příliš nepřizpůsobovali. Jistě se nedostávalo domácích her, jistě bylo snadnější volit osvědčenou českou produkci. Když nahlédneme do knihy Loutkářské hry českého obrození a projdeme kapitoly, je patrné, že loutkáři v českém obrození sahalo po hrách aktuálních, tedy většinou s výsměchem na tehdejší dobu, nebo kusech starých a osvědčených jako byla Jenováfa, doktor Faust. U produkce, jež předváděli loutkáři na Podkarpatské Rusi, tomu však tak není. Rovnou jsou zvoleny díla osvědčená, avšak právě ryze česká.

Aktuální politická satyra, která mohla být součástí loutkových představení, se v seznamu neobjevuje. Češi zřejmě nepředpokládali, že by chudý rusínský lid byl vnímavý a chápal těžká témata. Charakter loutkových představení cílil na dětské publikum, které si rádo poslechne napínavý příběh, ať už se ztotožňuje s jeho kulturou nebo ne. Uchylovali se ke klasickým českým pohádkám, které jako ústřední postavu měly buď černokněžníka, čerta nebo Kašpárka, vyjma pohádky o českém Honzovi. A tedy i pouhé loutkové divadlo, možná nevědomky, budovalo v malých divácích vztah k české kultuře a českému humoru.

Spolky rusínské

Spolky v této kapitole byly nejvýznamnějšími organizacemi, jež vznikly z popudu samotných Rusínů. Jejich záměrem bylo intelektuálně podporovat místní národní kulturu, a to s cílem, aby se brzy „vypěstovala“ vlastní skupina inteligence, která by mohla zaujmout důležité pozice ve státní správě. Vliv na tuto činnost měla často ale především politika (cíle politických či národních stran). Politická rozmanitost, která na Podkarpatské Rusi byla nekonečná, vždyť i v Lidových novinách v roce 1921 se psalo, že „někde jsem slyšel, že čím více politických stran je v zemi založeno, tím více je v zemi uplatňována demokracie. V tom případě by Podkarpatská Rus byla nejdemokratičtější stát na světě.“⁹⁶, velmi ovlivňovala spolkovní činnost.

---

⁹⁶ Národní archiv v Praze, MZV-VA I, karton 1762.

Prosvita

Nejaktivnějším a dodnes nejvíce vzpomínaným spolkem byla Prosvita. Navazovala na již založenou organizaci, která vznikla roku 1860 v Haliči a jejím prvotním záměrem bylo vzdělávání, které cílilo pouze na inteligenci. Postupem doby však získala organizace spíše masový charakter a její činnost se rozdělila do několika oblastí vzdělávacích společností a dalších skupin, které podporovaly ukrajinské národní hnutí. Aktivity této společnosti byly však potlačeny roku 1920 na Ukrajině Sovětským svazem, a tak společnost postupně už jen přežívala do roku 1940, kdy byla rozpuštěna.

Na Podkarpatské Rusi se iniciátorem vzniku společenství na stejném principu a se stejným jménem stal roku 1920 Alexandr Vološin.⁹⁷ Hlavní myšlenkou spolku bylo podpořit intelektuální snahy o rozkvet vzdělanosti na Podkarpatsku. Organizace se rozdělila na oddíly vydavatelské, literárně vědecké, organizační, divadelní, knihovní, muzejní a hospodářské. Předsedou spolku se stal Julij Braščajko⁹⁸ a, ač se do užšího vedení dostali významné rusínské osobnosti jako byl Alexandr Vološin, Štěpán

---

⁹⁷ Augustin Vološin (1874 – 1945) byl řeckokatolický duchovní, pedagog, publicista, rusínský politik ukrajinského směru. V roce 1900 byl jmenován profesorem na řeckokatolickém církevním učitelském ústavě, v roce 1917 se stal ředitelem tohoto ústavu a tam setrval až do října 1938. Byl autorem mnoha učebních pomůcek a didaktických příruček, byl i jinak literárně činný, psal lidové povídky a divadelních hry, redaktor novin Nauka, časopisů Mesjaceslov, Selo, církevních kalendářů, sborníků Slovo božije. V březnu 1919 stanul v čele pročeskoslovenského Ruského klubu. V lednu 1939 stál v čele jednotné strany - Ukrajinského národního sjednocení (UNS) pro-fašistického rázu. 15. března 1939 se na jeden den stal prezidentem Karpatské Ukrajiny. Po jejím rozpuštění odešel do Prahy a tam zůstal do konce 2. sv. války. V květnu 1945 byl zatčen agenty sovětské kontrarozvědky SMERŠ a převezen do Moskvy. Toho roku zemřel na zástavu srdce po častých policejních výsleších.

⁹⁸ Julij Braščanko (1875 - 1955) byl právník, podkarpatský politik ukrajinského směru. V letech 1918-19 stanul v čele rusínských politiků usilujících o připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině. Na jaře 1919 zásadně změnil orientaci, začala usilovně prosazovat myšlenku spojení s Československem a stažení z území kraje rumunských okupačních vojsk. Ve 20. a 30. letech se stal vedoucí postavou ukrajinského hnutí na Podkarpatské Rusi. Byl vydavatelem novin Ukrajinské slovo. Založil Podkarpatskou banku, nadaci Nadija, byl předsedou Společnosti advokátů Podkarpatské Rusi. V době druhé ČSR zastával funkci jako předseda komise problematiky nových hranic, poslanec podkarpatského sněmu, ministr financí, průmyslu a obchodu poslední vlády Karpatské Ukrajiny (15. -16. 3. 1939). Po příchodu Rudé armády byl zatčen sovětskou protišpionážní službou SMERŠ a deportován do SSSR. V 50. letech byl propuštěn z Gulagu.

Kločurak⁹⁹, Vasilij Gadžegda a další, ve skutečnosti organizaci řídilo vedení seskupené z haličských ukrajinských emigrantů.

První aktivitou, s níž spolek začal, bylo zakládání knihoven, což vidělo jako vzdělavatelský problém i české úřednictvo. Během tří let dosáhla Prosvita úspěchu založením 82 čítáren a počet členů, kteří se ke spolku aktivně přidali, bylo 750. Počet obyvatel, kteří si zakoupili legitimaci i do knihovny byl toho roku přibližně 4 100¹⁰⁰. Samozřejmě nejen zakládáním knihoven se v prvních letech mohla Prosvita chlubit. Významným počinem, který ji ctíl, bylo vydávání časopisů pro děti a studenty středních škol.

Rozsah časopisů a novin předčil vydavatelské snahy československých úředníků. Jazyk, jímž většinou tyto sborníky, časopisy a noviny vydávala, byl blízký hovorové rusínštině.

Pod jejími křídly hráli v užhorodském divadle do roku 1923 40 večerních divadelních představení, následně 13 lidových představení a svou působnost tam měly i školy. Divadlo jezdilo na zájezdy i mimo město. Fungování celého divadelního ansámblu bylo zajištěno díky pomoci prezidenta republiky, který věnoval na činnost 100 000 korun. Divadlo pod názvem Ruskyj teater tovaryštva Prosvita mohlo tedy zahájit svou činnost v nově postavené budově a vzniklo tam také krajinské národní centrum – Narodnyj Dim Prosvity (sídlo Prosvity, knihovna, muzeum, biograf). V roce 1920 se v divadelním týdeníku psalo: *„Divadlo bude mít velký význam v těžké práci kulturní na Podkarpatské Rusi, jako mělo vždy a všude. Užhorodská „Prosvita“ získá*

---

⁹⁹ Štěpán Kločurak (1895 - 1980) byl rusínský politik ukrajinského směru. Stal se jedním z iniciátorů vzniku Huculské republiky. V roce 1920 inicioval vznik sociálně demokratické strany (ukrajinské) na Podkarpatské Rusi, současně působil jako její tajemník a redaktor novin Národ (ukrajinský) a Elore (maďarský). Od roku 1920 byl členem výkonného výboru společnosti Prosvita, od začátku 30. let následně člen ukrajinské sekce vládní agrární strany, redaktor ukrajinských novin strany na Podkarpatské Rusi Zemlja i volja (1934-38). V krizovém roce 1938 se účastnil jednání v Praze o vyhlášení autonomie Podkarpatské Rusi a ustavení autonomní vlády. Po vstupu

Rudé armády do Prahy ho vyhledala sovětská protišpionážní služba SMERŠ, 14. května byl čs. občan zatčen, odvečen do SSSR a odsouzen k 8 letům věznění v Gulagu (Vorkuta). Po smrti Stalina byl z tábora propuštěn bez a v roce 1957 v době Chruščovových reforem se vrátil do Prahy ke své rodině.

¹⁰⁰ RYCHLÍK, Jan., RYHLÍKOVÁ, Magdaléna. Podkarpatská Rus v dějinách Československa. Praha, Vyšehrad, 2016. s. 183.

*si nehynoucí zásluhu, bude-li šťastně pokračovati, zvláště sáhne-li též k domácí produkci divadelní (Duchnovič, Korytňanský) a ke klasickým výtvorům divadla rusínského.*¹⁰¹ Důkazem, že se práce vedla a Prosvita si vydobyla veliký věhlas, bylo i její zařazení mezi účinkující při zájezdu Moravskoslezských žup sokolských do Užhorodu.

Roku 1934 se počet čítáren udával již 223 a záznamy o počtu členů mluví o více jak 15 tisících. Stejným tempem rostlo i divadlo, které toho roku na valné hromadě Prosvity uvádělo již za ta léta 544 odehraných her, 550 uspořádaných akademií a výstav. Doloženo bylo na 2000 uskutečněných přednášek a 36 vzdělávacích kurzů.¹⁰²

Ve třicátých letech začala Prosvita však už silněji propagovat své původní zaměření, které jí bylo zadáno již koncem 19. století, nacionalizovala se, cílem bylo podporovat nezávislost samostatné Ukrajiny, do které měla být Podkarpatská Rus zařazena.

Historie Prosvity na Podkarpatsku dokládá úspěchy, které na cestě směřující ke vzdělávání, čtení, tvorbě národního kulturního prostředí, spolek učinil. Jeho aktivity postupně narůstaly. S tématem práce se však tato činnost potkává jen z části. Smyslem Prosvity bylo budovat národní stát, stejné bylo úsilí i spolků československých, avšak výsledný stát měl mít jinou podobu, než ten rozprostírající se od Aše po Jašinu. Ve výsledku tak Prosvita vystupovala proti Československu.

---

¹⁰¹ Jevišťe, divadelní týdeník, č. 36.

V Praze : František Borový, 1920-1922.

¹⁰² PAŇKEVIČ, Ivan. ed. ZATLOUKAL, Jaroslav, ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, 2005. s. 299-300

Spolek Alexandra Duchnoviče

Instituce, zaměřená stejně jako Prosvita na vzdělávací oblast a to zejména knižní, byl spolek založený v březnu roku 1923. Spolek Alexandra Duchnoviče na své ustanovující schůzi, kde bylo přítomno 64 lidí, zvolil svým předsedou Jevgenija Sabova¹⁰³. Fakticky celý spolek vedl další jeho zakladatel Štěpán Fencik, který byl na schůzi zvolen jednatelem organizace.

Spolek podporoval oproti Prosvitě více činností v menších městech a hlavně na vesnicích. Za 11 let se jim podařilo založit 314 čítáren, přičemž u 13 z nich mělo vlastní spolkové domy v průměrné hodnotě 50 tisíc korun, jak uvádí Jevgenij Nezdilskij ve svém článku z roku 1934.

Největší zásluhy měla společnost při vydávání knih a časopisů. Rozpracovávali Sabovovu učebnici a tuto mluvnicí pak vydaly v nákladu 10 000 výtisků. Jejich nejznámějšími publikovanými časopisy byl mukačevský Karpatskij kraj, který pod tímto názvem vycházel pouhý rok a pak se přejmenoval na Karpatskij svět. Jeho zaměřením bylo literárně - vědecké. Dalším časopisem se stal Rusinskij narodnyj kalendar. Během činnosti spolku A. Duchnoviče vyšlo i 115 knih krásné literatury.

Spolek ale i budoval pomníky svým významným národním buditelům v Užhorodě, Prešově, Chustu a Mukačevě. Nezapomněli samozřejmě na osobnost, dle níž se spolek jmenoval, Alexandr Duchnovič tak měl díky zásahům činitelů spolku svou sochu v Koločavě, v Chustu a v Prešově¹⁰⁴. Dle slov Nezdilskijho byla ta v posledním jmenovaném městě grandiózní.

Součástí spolku byly i okrajové činnosti jako vlastní pěvecké sbory, divadelní kroužky. Tyto dva oddíly verbálně propagovaly literaturu, kterou se spolek snažil

---

¹⁰³ Jevgenij Sabov (1859 - 1934), jehož pseudonym byl E. Ivanov, byl řeckokatolický kněz, pedagog, rusínský kulturní činitel. V letech 1887-98 působil jako profesor ruského jazyka na užhorodském gymnáziu. Napsal populární učebnice gramatiky a dějin rusínské literatury. Jeho Christomatija byla dlouhou dobu jediným zdrojem poznání rusínské literatury. Od roku 1917 pracoval jako arciděkan v Ugoči. Po připojení Podkarpatské Rusi k ČSR ostře vystoupil proti nasazování ukrajinských emigrantů do škol a činnosti spolku Prosvita. V roce 1930 byl na J. Sabova spáchán členem ukrajinské teroristické organizace studentem F. Tacincem atentát, v jehož důsledku byl sedmdesátiletý Sabov těžce zraněn.

¹⁰⁴ NEZDIELSKIJ, Jevgenij. ed. ZATLOUKAL, Jaroslav. ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, 2005. s. 298.

rozšířit mezi lid. Avšak divadelní soubory byly obvykle méně úspěšné než divadelní hry, které hrály členové divadel Prosvity. Důvodem tomu mohl být ruský jazyk, který obsahoval většinu „vysoké“ literatury, jež Duchnovičův spolek tiskl.

V roce 1937 probíhal na Podkarpatské Rusi tzv. jazykový plebiscit, kdy si Rusíni, zejména tedy rodiče dětí, měli určit, jaký jazyk bude ve školách vyučován¹⁰⁵. Volba probíhala mezi ruskou učebnicí, kterou vytvořil tehdy již bývalý předseda spolku a druhou, ukrajinskou učebnicí, propagoval spolek Prosvita, neboť ji sepsal Ivan Paňkevič, ukrajinský emigrant, který v této organizaci působil. Bylo to jediné vítězství, které nakonec spolek Alexandra Duchnoviče získal.

Po tomto kroku se stejně jako Prosvita činnost Duchnoviče nacionálně radikalizovala avšak tedy ruským směrem. Rozpolcenost, kterou rusínská politika představovala, ukázaly i ryze rusínské spolky. Prostor pro československou myšlenku se přirozeně zužoval.

---

¹⁰⁵ POP, Ivan. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 352.

Ústřední svaz podkarpatských studentů

Svaz vznikl při gymnáziu v Užhorodě, ale sdružoval převážně vysokoškolské studenty, kteří odešli do vysokých či středních škol v Praze a Brně. Podle dokumentů České národní rady byl spolek vyšetřován policií a dle vyjádření policejního úřadu byl popsán v roce 1938: „*Svaz se nezabývá politikou, jest to spíše sdružení ku podpoře chudších studentů a věnuje se činnosti kulturní.*“¹⁰⁶

Studenti se scházeli, aby prodiskutovali nejen své problémy s ubytováním či se zvládáním školy, ale také často diskutovali politické problémy své země. V roce 1922 začaly ve spolku převládat snahy orientovat jeho působnost ukrajinsky, v rámci rozporů pak několik studentů ze sdružení vystoupilo a spolek se přejmenoval z původního názvu *Vozroždenije* na *Kružok socialnoji pomoci pidkarpatorusjkich studentiv*. Studenti, kteří odešli, si starý název spolku zanechali, a tak fungovaly dva téměř totožné spolky. Dobře to ukazuje na národnostní rozpolcenost společnosti na Podkarpatské Rusi, jež svou ozvěnu našla v komunitě i v Praze.

Jejich činnost byla v kulturní sféře velmi aktivní. Založili pěvecký sbor, se kterým objížděli Československou republiku. Současně sehráli několik dramatických kusů. Mezi členy souboru se objevili i básníci, kteří své básně pod názvem spolku vydávali.

Od roku 1930 se spolek snažil vydávat časopis *Molodaja Rusj*, ale pro nedostatek čtenářů a vlivem toho i financí byla redaktorská aktivita zastavena.

Roku 1927 studenti vytvořili ústřední orgán studentů, pod jehož názvem Ústřední svaz podkarpatských studentů fungovali až do svého konce.

V pražských archivech nebylo možné dohledat více informací o tomto svazu. Zmínku lze najít při příležitosti příjezdu *Nové scény* divadla z Užhorodu, kdy studenti z tohoto sdružení snažili se zajistit dostatečnou propagaci a v žádostech na úřady pražského magistrátu se dotazovali na možnou podporu vystoupení, která se konala v divadle *Akropolis* v Praze na Žižkově v červnu roku 1938. Profesor

---

¹⁰⁶ Národní archiv Praha (NAP), Národní rada Česká, inv. číslo 770, sign. 299, karton 518.

Hryborjev, zástupce Svazu podkarpatských studentů, opakovaně žádal Národní radu československou, aby s propagací pomohla a následně byl odkázán na Ústředí matice divadelního ochotnictva československého, které mu pomohlo s propagací dvou vystoupení. V roce 1938 v pátek 3. června se odehrálo baletní představení Marusja Bohuslavka od M. Staryckyjho a v sobotu 4. června vystoupil soubor s národní operetou Soročynskij jarmarok opět od autora M. Staryckyjho ve spolupráci s M. Hoholem. Ve druhém jmenovaném představení se objevily i národní tance. Obě představení režíroval M. Arkas.

Však i jen těchto pár dokumentů nám ukazuje samostatný rusínský kulturní spolek, který, dle uvedených jmen členů, byl spravován a organizován pouze Rusíny samotnými.

Méně významné spolky

Kancelář viceguvernéra Podkarpatské Rusi posílala několikrát ročně Ministerstvu školství a národní osvěty vyhotovené situační zprávy referátu civilní správy. V těchto dokumentech byly rozsáhlé statistiky, jako například kolik žáků školy přibraly, jaké problémy v jakém městě učitelé mají a co vše bylo podniknuto v daném období. Nikdy těmto zprávám nechyběla kapitola týkající se osvěty. Pilně sepsoval tyto práce školní referent Josef Šimek, taktéž významný učitel na Podkarpatské Rusi, který vedl první „cikánskou školu“ a často o ní dopisoval do odborných českých i podkarpatských časopisů. Bohužel obvykle se jednalo o pouhý odstavec, který velmi stroze shrnul počínání různých spolků. Nám alespoň vytváří jakousi představu o tom, jak rušný byl kulturní život na Podkarpatsku.

Hudebních souborů musely vzniknout desítky. Nejznámějšími a často uváděnými byly sbory Kobzar, který založili ukrajinští emigranti v srpnu roku 1920, a Bojan (Muzykalnodramatičeskoje občestvo Bojan), který byl založen v červnu roku 1920. V knize Popa Ivana Podkarpatská Rus v datech můžeme najít poznámku, že tento soubor byl rusofilského zaměření. V Hudebním almanachu z roku 1922 je Podkarpatské Rusi věnována opravdu jen jakási poznámka pod čarou, ale alespoň v ní se dozvídáme, že byl založen Užhorodský filharmonický spolek, který měl 240 členů. V předsednictvu stanul Štěpán Medreczky a dirigentem souboru byl Štěpán Fencik, který byl v této práci zmíněn již několikrát.

V oblasti hudby docházelo k výraznějším nacionálním rozepřím málokdy. Uváděla jsem v kapitole Československé obce sokolské, že nebyla povolena rusínská píseň při cvičení mužů u prostných. Dalším takovým hudebním nedorozuměním se stala debata o rusínské hymně „Já Rusín byl“, když při podkarpatoruských slavnostech pořádaných Československým červeným křížem v únoru roku 1923 byla vyslovena myšlenka, že při takovýchto událostech by měla být zařazena právě i tato píseň. V Archivu Kanceláře prezidenta republika existuje vyjádření tehdejšího předsedy vlády Edvarda Beneše, který uvádí, že hymnu zařadit vedle československé hymny nelze, neboť by to postavilo Podkarpatskou Rus na stejnou rovinu s Československem, což je proti ústavě, ale na akcích např.

zmíněného Čsl. červeného kříže by se tato hymna hrát mohla s odůvodněním: „*Nepokládá za toho času za oportunní, aby otázka hymny Podkarpatské Rusi byla rozvířena, jelikož věc tato stala by se pravděpodobně předmětem polemik místních politických stran.*“¹⁰⁷

Mezi hudební spolky se nalézala i Matice Slovenských zpěváckých spolek, ve kterém působili slovenští učitelé sdružení na Podkarpatsku, a hudební spolek Smetana z Mukačeva, který se účastnil školní výstavy, o níž je v této práci výše. Svou činnost také vyvíjel Pěvecký sbor v Poljaně, Pevčický sbor ve Svaljavě, Slovanská beseda v Radvankách, Slovanská beseda v Kamenici a sbor českých učitelů na Podkarpatské Rusi. V Činadievě byla založena i hudební škola a pořádány večerní kurzy hudby. Obvyklým koncertním místem byl sál hotelu Koruna v Užhorodě.

Divadelních souborů bylo také mnoho a založila je každá národnostní skupina. V lednu roku 1921 bylo z popudu spolku Kobzar založeno první profesionální divadlo Ruskyj teatr, které bylo úzce propojeno s pro ukrajinsky orientovaným spolkem Prosvita, jak je zapsáno v kapitole zabývající se tímto spolkem. Hry, které tento soubor prezentoval, byly tak většinou z pera ukrajinských autorů, v repertoáru se ale objevovaly i kusy české. Úspěchy u diváků soubor měl, což dokazuje zápis za rok 1925, kdy soubor odehrál 136 představení, na které přišlo celkem 23 712 diváků, což bylo průměrně 175 osob v hledišti. Ten rok odehrál soubor hry jako Prodaná nevěsta, Židovka, V studni.¹⁰⁸ Divadelníci pořádali i zájezdy do okolních měst a i do Prahy. Záznam o jejich zájezdu máme z roku 1922, kdy pozvali na své vystoupení i prezidenta republiky. I pro maďarsky orientovaná skupina si zřídila svou divadelní společnost Polgarova v Užhorodě, taktéž byl založen spolek ochotníků v Mukačevě a spolek Tyl tamtéž.

Z českého jazyka byly přeloženy hry například Její pastorkyňa a Grand hotel Nevada. Hry, které byly hrány, však vždy musely projít revizní kontrolou a musely

---

¹⁰⁷ Archiv Kanceláře prezidenta republiky. Tisk, školy, divadla aj. na Podkarpatské Rusi. inv. č. 459, sign. D 5347/25.

¹⁰⁸ Národní archiv v Praze, MŠ, inv. č. 587, karton 316.

být doporučeny k produkci. Ryze Čechy založené divadlo bylo otevřeno až roku 1936 pod názvem Zemské podkarpatské lidové divadlo se sídlem v Užhorodě.

Zřízen byl i muzejní spolek Lehocký, jenž se započal starat o správnou archivaci materiálů a sběrem národního dědictví. Zajišťoval i převoz starobylého kostelíku z Medvědoce do Prahy. Po této akci započal spolek organizovat vědecké bádání v oblasti neolitického výzkumu.

Výtvarní umělci měli také místo mezi spolky, které vznikaly. Když v roce 1928 konala se v Moravském umělecko-průmyslovém muzeu v Brně velká výstava o Podkarpatské Rusi, byli tam prezentováni právě i podkarpatští umělci. První snahy založit umělecké centrum inicioval roku 1921 Julius Virágh, kostelní malíř, ale jeho sdružení, které představilo práci rusínských malířů toho roku v Košicích a Brně, dlouho nevydrželo. Mladí malíři včele s J. Bokšajem¹⁰⁹, E. Grabowskim a B. Erdélyiem založili svou Veřejnou školu kreslení, která vychovala celou řadu umělců rusínské národní malířské školy. V roce 1931 založili spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi. Zaměřením se snažili dle slov Jaroslava Zatloukala, který o výtvarnické škole napsal do svého sborníku dlouhý článek¹¹⁰, vyrovnat trendům v tehdejší západní Evropě. Tématy byla náboženská mystéria, krajina a místní lidé. Stát toto odvětví velmi angažoval, nakupoval za státní peníze díla malířů, například v roce 1932 koupil díla jmenovaných umělců z 1. členské výstavy sdružených výtvarníků na Podkarpatské Rusi za 16 000 korun¹¹¹, a posílal učence malířské školy na stipendijní programy. Měla být vytvořena galerie Podkarpatoruského

---

¹⁰⁹ Josif Bokšaj (1891 - 1975) byl malíř, zakladatel rusínské národní malířské školy, pedagog. Po vypuknutí 1. světové války narukoval do rakousko-uherské armády, bojoval na východní frontě, v roce 1915 se dostal do ruského zajetí. Po uzavření Brestského míru mezi ústředními mocnostmi a sovětským Ruskem v březnu 1918 se vrátil do Užhorodu. Působil jako profesor kreslení na užhorodském gymnáziu. Po připojení Podkarpatské Rusi k ČSR roku 1919 se aktivně zapojil do kulturního dění v kraji. J. Bokšaj byl vůdčí osobností podkarpatské malířské školy, která se stala ztělesněním druhého rusínského národního obrození. Vytvořil zvláštní styl ilustrací školních učebnic, monumentálních obrazů ikonostasů v řeckokatolických kostelech na Podkarpatské Rusi, východním Slovensku a Maďarsku. Působil i jako pedagog na Užhorodské škole užitého umění a v Ústavu užitého a dekorativního umění ve Lvově, byl zvolen členem Akademie umění SSSR.

¹¹⁰ ZATLOUKAL, Jaroslav, ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, ©2005.

¹¹¹ Národní archiv v Praze, MŠ, inv. č. 587, karton 315.

umění. Mezi členy nebyli samozřejmě jen malíři, ale také sochaři, například žák Josefa Václava Myslbeka Jaromír Cupal. Mezi významné umělce na Podkarpatsku patřila i Češka Milada Špálová¹¹² a další.

Centrem výtvarných spolků se stala Purmova kavárna a cukrárna, která sídlila v Legionářském domě v Užhorodě. Jaroslav Zatloukal o ní napsal: „*Její stěny jsou pokryty množstvím olejů. Krajiny, portréty a různá zátiší proměňují mi kavárnu ve výstavní síň. Vedle realistických obrazů možno mi pozorovat i moderní umělecké cítění.*“¹¹³

Dalšími spolky byly například: spolek akvaristů a teraristů v Užhorodě, který si v roce 1924 najal bývalý biskupský skleník a seznamoval návštěvníky svou stálou výstavu o přírodě, pořádal i přednášky, spolek tamburašů v Užhorodě, Aliance Francaise v Užhorodě, spolek ochrany matek v Užhorodě, spolek Nadija v Užhorodě, který měl zapůjčený kinopřístroj a pořádal tak časté filmové projekce, a konečně v roce 1935 vznikl z iniciativy básníka Jaroslava Zatloukala Klub přátel Podkarpatské Rusi, který vydával časopis Podkarpatská revue a čeští intelektuálové v Chustu publikovali týdeník Mocht mezi východem a západem. Velkým počinem klubu byl pak encyklopedický slovník Podkarpatská Rus, ze kterého čerpala i tato práce¹¹⁴.

Prostor pro zakládání spolků byl široký a působit v jakémkoliv volnočasovém sdružení mohl každý. A právě tento spolkový duch a zakládání tolika organizací je důkazem toho, že směr kulturních aktivit, jimž dala nová Československá republika směr, svým způsobem utvářel vznikající svobodnou společnost na Podkarpatské Rusi. Budovaly se tedy základy kultury, na kterých mohli budoucí obyvatelé stavět svou národní identitu.

---

¹¹² Milada Špálová (1884 – 1963) byla akademická malířka působící na Podkarpatské Rusi během první republiky, manželka profesora Františka Špály, jehož bratr byl také malíř Václav Špála. Malovala krajinu a zátiší, zejména květiny a náměty z Českého ráje, Turnovska a Podkarpatské Rusi.

¹¹³ ZATLOUKAL, Jaroslav, ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, 2005.

¹¹⁴ Tamtéž.

Závěr

V dnešní době problematika Podkarpatské Rusi za Československa zažívá nebývalý „boom“. V nemalé míře jsou toho zásluhou novodobé spolky, které se snaží napojit znovu na myšlenku vzájemné podobnosti a jisté sounáležitosti Čechů s Rusíny. Mezi ně patří: Společnost přátel Podkarpatské Rusi založená v roce 1990, ideově navazující na Klub přátel Podkarpatské Rusi založený roku 1937 Jaroslavem Zatloukalem, Agátou Pilátovou a dnes vedená Ing. Janem Čopíkem. Druhým významným spolkem je Klub T. G. Masaryka v Užhorodě, jehož předsedou a zakladatelem je Ivan Latko. Obě organizace znovu vydávají knihy, sborníky a různé brožury, které vznikaly o Podkarpatské Rusi během první republiky.

Ovšem vycházejí i práce odborné. Mezi něž patří nepopíratelně knihy ukrajinského historika Ivana Popa, který se tématem Podkarpatské Rusi v rámci Československa hluboce zajímá. Jeho knihy jsou povětšinou syntézy historických událostí, které proběhly za první republiky, zaznamenává nejsilnější politické myšlenky a obohacuje nás o informace o významných i méně významných Rusínech, kteří měli zásluhy, ať pozitivní či negativní, na běhu Československého státu. Kulturně zaměřenou podává ovšem pouze jedinou práci, a to Podkarpatská malířská škola, o níž se ve své práci také zmiňují, ale oproti němu pouze okrajově.

Dalším autorem uchopujícím dění na Podkarpatské Rusi v průběhu Československé republiky je Jan Rychlík. Jeho práce obsahují přesné statistické údaje, ať se jedná o výčty politických událostí, tak i o seznamy počtu lidí, kteří se toho či onoho zúčastnili. V jeho posledním díle, které vyšlo v roce 2016, se také v oblasti kulturní a osvětové zmiňuje o spolku Prosvita i o spolku Alexandra Duchnoviče, ale z velké části pouze přebírá informace a statistiky ze sborníku Podkarpatská Rus, který editoval z mnoha článků Jaroslav Zatloukal již v roce 1937.

Tato práce zcela nepostihuje všechny založené spolky, které na Podkarpatské Rusi vznikly. Ale poukazuje alespoň prostřednictvím těch nejznámějších na situace, při nichž se českoslovenští úředníci snažili vybudovat větší, na každém místě stejných principech založenou, novou Československou republiku.

Rusínské obyvatelstvo jistě nesporně potřebovalo ve svých začátcích pomoci při znovuzrození organizací, rozkvětu škol a organizaci nové státní správy. Že domluva s Rusíny nebyla vždy jednoduchá, jsme se přesvědčili v několika kapitolách. Ne všichni rozuměli požadavkům, které nově příchozí úředníci po nevzdělaných horalech a lidech, kteří těžko měnili svůj způsob života, chtěli. Často byla vytýkána Čechům snaha počestit Podkarpatsko. Tyto výkřiky zejména slýchali státní zaměstnanci z úst radikalizovaných skupin jak pro polských, pro ukrajinských, tak i pro maďarských a pro ruských.

Sice malý konflikt, ale poukazující na občas necitlivé zásahy státní správy na běžný chod východního cípu republiky, proběhl například na železniční stanici v Kvasích, kde si zaměstnanci původem Rusíni stěžovali: „*Oficielní svátky nesouhlasí s daty zasvěcených svátků jejich církve řeckokatolické. Ustanovením tímto mají na udržování trati pracující železničáři sice volno o svátcích státem určených, jsou však povinni pracovat o svátcích řeckokatol.*“¹¹⁵ Náboženství stejně jako svůj jazyk brali Rusíni velmi vážně. Ve zprávách z poštovních a železničních úřadů se často odvolávali tamní obyvatelé na nespravedlivé dosazování Čechů na vedoucí pozice.

Amálie Kožmínová zachytila na svých fotografiích běžný život Rusínů. Na některých z nich můžeme zpozorovat výjevy z pořádání tradiční svatby, oblečených žen v lidových krojích, konaných pohřbů atd. V dopise prezidentu republiky píše předseda spolku akvaristů, že: „*Příchodem českého živlu na Podkarpatskou Rus po jejím připojení k naší republice, byl ihned dán námět ku povznesení kulturního života, který byl zde zaostalý.*“¹¹⁶ Evidentně pisatel ve svém dopise sděluje, že považuje Podkarpatskou oblast za kulturně nevyspělou. To dle informací, jež nám poskytují archivy, můžeme potvrdit, ale nebyl způsob implantovat českou kulturu do vcelku rozdílného prostředí poněkud násilný? Fotografie nám dokazují, že

---

¹¹⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky. Civilní správa Podkarpatské Rusi – zprávy o ohrožování vlaků a tratí mezi Užhorodem a Bereznou. inv. č. 183, sign. PR 76.

¹¹⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky. Zemská muzejní společnost pro PR. inv. č. 968, sign. D 1441/33.

kulturní, duševní, dědictví Rusíni měli a ve velké společnosti jej prožívali. Ač mohlo působit nevyspěle ba primitivně.

Budování státu probíhalo i v jiných společenských skupinách obyvatelstva než jen u politických špiček.

Československé spolky byly nejvíce zakládány na myšlence budování nové republiky. Snažily se navázat jednotnou linii s děním v historických zemích a dokázat tak nedělitelnost jednotlivých složek nového státu.

Sokolské oddíly byly zakládány zejména českými úředníky, jenž často byli sokoly ve svých rodných městech, a proto oddíly vznikaly i na východě republiky. Rusíni však mezi zakládajícími členy nebyli, neboť k myšlence rovnosti, volnosti a bratrství ze začátku a ani později ve větší míře nepřilnuli. Právě sokolské myšlenky měly být jednou z výchovných cest podkarpatoruské mládeže směrem k republikánskému cítění. Jednorázové podpůrné akce ukázaly, že práce sokolská byla při svém snažení úspěšná a demonstrace síly, nadšení mladých lidí a prezentace sokolské jednoty dokázala přitáhnout více obecnstva než jiné spolkové aktivity. Mohlo se zdát, že sokolské myšlenky posílily pouto mezi národy žijícími v jednom státě, ale nedokázaly zabránit neustále se rozvíjejícím myšlenkám jinak politicky orientovaných obyvatel podkarpatských měst.

Významné byly charitativní akce za účelem podpory chudých dětí na Podkarpatsku organizované Maticí podkarpatoruskou i Čsl. červeným křížem. Organizátoři nadačních akcí pro část nejvýchodnějšího koutu země měli výborné organizační schopnosti. Jednalo se však o organizace, které vznikaly z popudu českých lidí v Praze.

Všechny pokusy, které úředníci započali, nemohly být dotaženy do konce, a proto nám zbývá pouze polemizovat nad možným úspěchem či neúspěchem v jejich počínání. Jak však tato díla dopadla, se můžeme dočíst ve svědectví člena Československé obce sokolské, který se v roce 1939 dostal na chvíli do Mukačeva, kde prožil desítku let ve službách státu, a vyslechl od místních Čechů historiky

z předchozích dnů. „*Hned po vyhlášení autonomie přišla banda ruských sokolů do sokolovny (...), dali se do práce. Otevřeli výčep, kuchyň, divadelní šatny, kulisárnu, atd. Kuchyň vykradli i výčep do poslední lžičky, tácku.(...) Kulisy poházeli, roztrhali a tak zničili obětavou práci brtra Kviettoně.*“¹¹⁷ Výčet rozbitých věcí pokračuje ještě na polovinu strany dopisu. A jak interpretovat toto chování? Na jedné straně jde bezpochyby o vandalství, které se projevuje při všech konfliktních okamžicích moderních dějin, současně však lze spatřovat v události doklad o nacionálně vypjaté atmosféře na Podkarpatské Rusi. A konečně snahu odstranit symboly starého státního zřízení. Sokol může být tudíž vnímán jako důležitý propagátor čechoslovakismu, jako takový měl být z místní paměti po změně hranic vymazán a jako symbol přeznačen.

I spolky zakládáné většinou Rusíny se snažili o vybudování lepšího světa, který měl podporovat vzdělání a osvětu čerstvě svobodnému obyvatelstvu. Však každý spolek si představoval svobodu svého národa v trochu jiném světle. A tak probíhaly občas rozepře nejen se spolky ryze československými, jak jsme se mohli dočíst například v problémech se snahou oddělit skautský spolek Alexandra Duchnoviče od jednotného československého vedení všech organizací, ale také mezi rusínskými, viz. nedůvěra spolku Alexandra Duchnoviče k Prosvitě.

Avšak všechny osobnosti, které se zaktivizovaly pro myšlenku budování nového státu, ať už se jejich pohledy na celou věc rozbíhaly kamkoliv, měli hořký osud. Josefu Peškovi vážně oslabily zdraví jeho snahy vytvořit lepší Podkarpatskou Rus, až se upracoval. Činnosti, které vyvíjel Jevgenij Sabov, vedly k atentátu na jeho osobu. Štěpán Fencik doplatil na své ideály a skončil popravou. A takto neslavně dopadlo mnoho lidí, kteří se snažili republiku na Podkarpatské Rusi vybudovat dle svých představ a nenechali vše přirozeně se vykrytalizovat v duchu rusínské národy.

Během dvaceti let, jež strávili čeští úředníci, kterých na východě republiky působilo až 40 000, bylo založeno mnoho organizací a spolků, které se svým způsobem, ať již podle svých stanov či jen ideou svého působení, podílely na

---

¹¹⁷ Národní archiv v Praze, ČOS, inv. č. 510, karton 118, sign. Slovensko.

„budování státu. „Počeštění“, „čechoslovakizace“ se jistě neděla přes jazyk, naopak, podpora rusínštiny byla považována za pomoc spřátelenému slovanskému národu na cestě ke kulturní emancipaci. Mise Československa měla být v tomto pohledu výrazně pozitivní. Ne všechny spolky dokázaly oslovit podkarpatské obyvatele k jednotě a společnému úsilí při vzniku nového státu, jenž ostatně nedisponoval dostatkem času k svému vnitřnímu upevnění. Základy, které byly v tomto období vybudovány, byly však příliš mělké, nekompaktní a strhla je první vichřice.

Seznam literatury:

Prameny

Národní archiv v Praze

fond Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřižkový archiv

fond Československá obce sokolská

fond Ministerstvo školství, Praha (1918 – 1949)

fond Klub československých turistů

fond Národní rada české, Praha

fond Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany
zemědělského a maloroľnického lidu, Praha

Archiv kanceláře prezidenta České republiky

fond Podkarpatská Rus

Národní pedagogické muzeum Jana Ámose Komenského

Fond ukázky práce Josefa Peška

Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny v Užhorodu, pobočka Berehovo

fond Školnaja pomošč

fond Učitelé v letech 1918 - 1938

Periodika

Naše doba

Přítomnost

Pčolarstvo

Učitel

Věstník Pedagogický

Národní listy

Lidové noviny

Venkov

Dobová literatura

BRANBERGER, Jan, ed. Hudební almanach 1922 Československé republiky. Praha: Jana Hoffmanna Vva, [1921]. 500 s., 22 l.

BUDÍN, Viktor. Podkarpatská Rus očima Čechů. Praha: Česká expedice, 1996. 78 s. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů; sv. 12. ISBN 80-85281-30-9.

Časopis Československé obce učitelské. Praha: Československá obec učitelská, 1921-1939. ISSN 1805-6504.

Deset let Československé republiky. Svazek první. V Praze: [Vláda republiky Československé], 1928. 554 s.

HARTL, Antonín. Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi. Praha: Grafické, knihařské a nakladatelské družstvo, 1924. 18 s. Letáky "Nové svobody"; Č. 2.

HARTL, Antonín. Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi. Praha: Grafické, knihařské a nakladatelské družstvo, 1924. 18 s. Letáky "Nové svobody"; Č. 2.

KOCHANNYJ-GORAL'ČUK, K. Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. V Praze: Státní nakladatelství, 1931. 160 s. Knihy pro každého; Roč. VIII. Sv. 3. (38.).

MALKUS, Jára. Cesta pana ministra zbytečných záležitostí na zapřenou do Užhorodu. Užhorod: Vetešník, 1924. 23 l.

MAKOVSKIJ, Sergej Konstantinovič. Lidové umění Podkarpatské Rusi. Překlad Antonín Poláček. Praha: Plamja, 1925. 56 s., [100] s. obr. příl.

MASARYK, T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005. ISBN80-86495-27-2

MASARYKOVÁ, Alice G. a ŠMAKALOVÁ, Iva, ed. Československý červený kříž. V Praze: [nakladatel není známý], 1935. 85 stran.

PEŠEK, Josef. Školství v Podkarpatské Rusi: přednáškové období 1920. Užhorod: Ždímal a Vetešník, 1921. 20 s. Podkarpatská Rus č. 14.

PEŠEK, Josef. Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi. Užhorod: Ždímal a Vetešník, 1921. 18 s. Podkarpatská Rus č. 15.

PEŠEK, Josef. Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi. Užhorod: Ždímal a Vetešník, 1921. 18 s. Podkarpatská Rus č. 15.

Statut tovarystva "Žěnočij Sojuz". Užhorod: Drukovano v knihopečatně Akc.T-va "Unio", 1927. 14 s.

Státní adresář hotelů a kulturní, hospodářský a turistický průvodce v republice Československé. Ročník I. Část II, Morava, Slezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus. Praha: Minist. průmyslu, obchodu a živností, 1921. 352 s.

STOJAN, František. Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR: 1918-1938. [Užhorod]: Representační sborník, 1938. 292 s.

ZATLOUKAL, Jaroslav, ed. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno: Subcarpatia, ©2005. 330 s., [26] obr. příl.

ZPRÁVA o činnosti "Ústřední matice divadelního ochotnictva československého" "Matice divadelní" a "Družstva pro postavení Tylova domu v Praze" za roky 1934-44.

Odborná literatura

BARTOŠ, Jaroslav, ed. Loutkářské hry českého obrození. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1952. 321 s., [12] s. obr. příl. Národní klenotnice; sv. 56.

BENEŠ, Edvard a HOŘEC, Jaromír, ed. Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. 2. vyd. Praha: Česká expedice, 1996. 46 s. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů; sv. 14. ISBN 80-85281-37-6.

BŘEČKA, Bruno. Kronika československého skautingu do roku 1990. Brno: Junák, 1990. 321 s.

ČAPEK, Karel, ČAPEK, Josef a OPELÍK, Jiří, ed. Duhové fantazie: prózy a divadelní hry z let 1907-1912. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2010. 332 s. ISBN 978-80-7420-000-7.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Devleskere čhave: svedectvom starých pohľadníc. 1. vyd. Poprad: Vydavateľstvo Regionu Poprad, 2006. 176 s. ISBN 80-969344-0-6.

HŮLKA, Rudolf, OPLEŠTILOVÁ, Hana a BABKA, Lukáš. Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887-1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hůlka (1887-1961). 1. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky - Slovanská knihovna, 2014. 291 s. Publikace Slovanské knihovny; 74. ISBN 978-80-7050-630-1.

KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý.

Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935). Praha:

Libri, 2002. 577 s. ISBN 80-7277-027-6.

KLIMEK, Antonín. Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1918-1929. Praha ;

Litomyšl : Paseka, 2000. 822 s. ISBN 80-7185-328-3.

KLIMEK, Antonín. Velké dějiny zemí Koruny české XIV. 1929-1938. Praha ;

Litomyšl: Paseka, 2002. 768 s. ISBN 80-7185-425-5. KOENIGSMARK, Alex.

Chlast, neboli, Cesta sekčního šéfa k moři. Praha: Adonai, 2003. 128 s. ISBN 80-7337-020-4.

KYNDROVÁ, Dana. Dana Kyndrová: Podkarpatská Rus: [katalog výstavy], Brno 8. 9. - 16. 10. 1994. Brno: Dům umění města Brna, 1994. 1 list složený v [6] s.

LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti: život v 19. století. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

MÁŠOVÁ, Hana. Nemocniční otázka v meziválečném Československu. Praha, Karolinum, 2005. 235 s.

MATHAUSEROVÁ, Světla. Cesty a křižovatky: Podkarpatská Rus, Morava, Čechy. Praha: Břeh, 2011. 205 s. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů; sv. 26. ISBN 978-80-260-1059-3.

Nám i budoucím: (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů): materiály z odborné konference konané 7.- 8. listopadu 2006 v Přerově. Přerov: Muzeum Komenského, 2007. 332 s. ISBN 978-80-254-0871-1.

PEROUTKA, Ferdinand. Budování státu III-IV. Praha, Academia, 2003, s. 954. ISBN 80-200-1121-8.

POLÁŠEK, Ladislav. Společný stát Rusínů a Čechoslováků (1919-1939). Vyd. 1. Nový Jičín: Ladislav Polášek, 2001. 44 s. ISBN 80-238-8088-8.

POP, Ivan. Podkarpatská Rus. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 190 s. Stručná historie států; sv. č. 29. ISBN 80-7277-261-9.

POP, Ivan. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 534 s. ISBN 80-7277-237-6.

PTÁČNÍK, František: Slavní plzeňští rodáci: Amálie Kožmínová. Plzeňský deník, 13. 5. 1998.

TOMEČEK, Jaromír a BARTUŠKOVÁ, Sylva, ed. Na poloninách. Praha: Česká expedice, 1998. 89 s. Vrchovina; 2. sv. ISBN 80-85281-54-6.

VELČOVSKÝ, Václav. Nesoužití: česko-německá jazyková politika 18.-20. století. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 349 s. ISBN 978-80-7422-298-6.

Slovníky a příručky

Československá vlastivěda. Praha: Sfinx, 1929-1936. sv. Dějiny, Osvěta

Etymologický slovník

Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1925-1933.

NĚMEC, Bohumil, ed. Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Praha: Paseka, 1998-2003. sv. ISBN 80-7203-007-8.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. [Praha]: Paseka, 1996-2003. 28 sv. ISBN 80-7203-007-8.

Internetové zdroje:

- Společnost přátel Podkarpatské Rusi: <http://www.podkarpatskarus.cz/>
- Obecné informace o Podkarpatské Rusi: <http://www.rusyn.sk>
- Kronika východoslovenského skautingu od roku 1914:
- http://vso.skauting.sk/wp-content/uploads/kronika_vso_1_diel.pdf
- Článek o Sokolstvu na Podkarpatské Rusi:
http://www.subcarpathia.cz/system/file_models/files/000/000/007/original/pratele_podkraptske_rusi_2014-01_03.pdf?1447249429
- Encyklopedie pojmů z ukrajinské historie: www.encyclopediaofukraine.com
- Digitální knihovna Parlamentu České republiky:
<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky>
- Online kniha, KOŽMÍNOVÁ, Amálie: Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. Praha, Dr.R. Kobosil, 1922.:
<https://archive.org/stream/podkarpatskruspr00komn#page/n3/mode/2up>